

ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ ԳԻՐՔ ԽԹԵՐՈՐԴ

[ԳՈԹԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԱՍԻՆ
Գ Ի Ր Ք Չ Ո Ր Ր Ո Ր Գ]

Գ Լ Ո Ւ Խ 1

«...Ինչ որ տեղի ունեցավ մինչև հռոմայեցիների և պարսիկների միջև կնքված հնգամյա զինադադարի շորրորդ տարին՝ ես շարադրել եմ նախորդ գրքերում: Հաջորդ տարին մարական մի մեծ զորաբանակ ներխուժեց Կոլխիս երկիրը: Նրան գլխավորում էր պատերազմական գործերին քաջածանոթ մի պարսիկ՝ Խորիանես³⁵ անունով: Սրան հետևում էին նաև մեծաքանակ բարբարոս դաշնակիցներ՝ ալանների ցեղից: Երբ այս զորքը հասավ Հազիկայի մի շրջան, որը կոչվում է Մոխերեսիս, հարմար վայրում ճամբարեց և մնաց: Այստեղ հոսում է Հիպպիս գետը, որը ոչ մեծ է և ոչ էլ նավարկելի, այն կարելի է անցնել և՛ ձիով, և՛ հետիոտն. այդ գետի աջ ափին, նրանից շատ հեռուն պարսիկները ամրացված ճամբար դրեցին:

Որպեսզի ընթերցողներին հասկանալի դառնա, թե ինչ են ներկայացնում իրենից Հազիկայի շրջանները, ինչպիսի ժողովուրդներ են այստեղ հաստատված, և որպեսզի նրանք ստիպված չլինեն իրենց անծանոթ հարցերի շուրջ վիճելու, ինչպես, օրինակ, անում են անմիտ վիճաբանության մեջ մտնողները, նպատակահարմար համարեցի այստեղ նկարագրել Եվքսինյան Պոնտոս կոչվածի [ափին] ապրող մարդկանց կենցաղը: Ես լավ գիտեմ, որ հին մարդիկ էլ են գրել սրա շուրջը, բայց համոզված եմ, որ նրանց ոչ բոլոր ասածներն են ճշմարիտ: Նրանցից ոմանք տրապիդոնցիների հարևան են ցույց տալիս կա՛մ սաներին, որոնք այժմ ճաներ են կոչվում, կա՛մ կոլխերին, լազ անվանելով ուրիշներին³⁶, մի անուն, որ մինչև օրս էլ նրանք [լազերը] կրում են: Սակայն դրանից և ոչ մեկը [ձիշտ] չէ: Ծաները բնակվում են ծովափից շատ հեռու, հայերի հարևանությամբ՝ միջնաշխարհում. այստեղ վելյ են խոյանում միանգամայն անանցանելի և զառիթափ բազմաթիվ

լեռներ: [Այստեղ] երկիրը երկար տարածութեան վրա անմարդաբնակ է, անանցանելի ձորերով, անտառապատ բլուրներով և անելանելի կիրճերով լի: Այս բոլորը թույլ չեն տալիս ճաններին ծով դուրս գալ: Ինչ վերաբերում է կոլիսերին, ապա նրանց չի կարելի լազ չհամարել, քանի որ նրանք Ֆասիս գետի ավիին են բնակվում: Կոլիսերի ժողովուրդը, ինչպես և բազում այլ ժողովուրդներ, այժմ անունն է միայն փոխել և կոչվում է լազեր: Բացի այդ, [հին] գրողներից հետո անցած երկար ժամանակը անընդհատ փոփոխութեան ենթարկել են նախկին վիճակի մեջ. ժողովուրդներ են գաղթել, իրար են հաջորդել իշխանավորներ և փոխվել անուններ: Ահա ես միանգամայն անհրաժեշտ համարեցի այդ բոլորը քննութեան ենթարկել և ոչ թե [պատմել] նրանց մասին գոյութեան ունեցող հնամենի առասպելները: Ես չեմ աշխատել որոշել, թե ըստ պոետների տվյալների Պրոմեթեոսը Եվքսիյան Պոնտոսի ո՛ր մասում է գամվել, քանզի ես առասպելը պատմութեանից բոլորովին տարբեր բան եմ համարում և ուզում եմ ստույգ կերպով տալ և՛ անունների, և՛ դեպքերի կապակցութեամբ այն, ինչ յուրաքանչյուր վայրում այժմ գոյութեան ունի:

Գ Լ Ո Ւ Խ 2

Այս [Եվքսիյան] ծովը սկիզբ է առնում Բյուզանդիոնում և Քադկեդոնում և վերջանում է կոլիսերի երկրում: Դեպի Կոլիսիս նավարկողի աջ կողմում բլութանացիք են բնակվում և նրանց հարեան հոնորիատներն ու պաֆլագոնները, որոնք ունեն տարբեր շրջաններ, նաև Հերակլիա և Ամաստրիս ծովափնյա քաղաքները: Նրանցից հետո գալիս է պոնտացիք՝ կոչվող [ժողովուրդը]՝ մինչև Տրապիզոն քաղաքը և նրա սահմանները: Այնտեղ են գտնվում ծովափնյա քաղաքներ, որոնց թվում Սինոպը, Ամիսոսը: Ամիսոսին շատ մոտ է Թեմիսկուրոն կոչվածը և Թերմոզոն դետը, ուր, ինչպես պատմում են, գտնվում էր ամազոնուհիների զորքը: Ամազոնուհիների մասին ես գրելու եմ մի փոքր հետո: Տրապիզոնցիների սահմանները հասնում են մինչև Սուսուրմոնա գյուղը և Հոիդայոն կոչվող վայրը, որը գտնվում է Տրապիզոնից ծովափով դեպի Լադիկա դնացողի համար երկու օրվա հեռավորութեան վրա: Քանի որ հիշատակեցի Տրապիզոնը, չեմ ուզում մի շատ հետաքրքիր երևույթի կողքով անցնել, որ նկատվում է այստեղ: Տրապիզոնի բոլոր շրջաններում մեղրը դառն է լինում, միայն այստեղ է, որ [մեղրի] քաղցր լինելու համբավը յիշարկվում է: Այս վայրերի աջ կողմում

վեր են խոյանում Ճանիքի լեռները, որոնցից այն կողմ ապրում են հռոմայեցիներին ենթակա հայերը:

Ճանիքի այս լեռներից իջնում է Բոաս անունով գետը, որը հոսելով բազմաթիվ մացառուտներով և բլուրներով ծածկված երկրի միջով, անցնում է Լաղիկայի շրջանների մոտով և թափվում Եվքսինյան կոչված Պոնտոսը, ուր սակայն նա այլևս Բոաս չի կոչվում: Ծովի մոտ նա փոխում է իր անունը և ստանում այլ անուն, որն համապատասխանում է իր ընթացքին, քանզի տեղացիները նրան այսուհետև Ակամպսիս են կոչում այն պատճառով, որ նրանց անցնելը այնտեղ, ուր նա խառնվում է ծովին, անհնարին է³⁷: Նա այնքան ուժով և արագությամբ է թափվում, այնքան մեծ ալեկոծություն է բարձրացնում, որ ալիքները հասնում են մինչև ծովի հեռուները և անկարելի դարձնում [ծովի] այդ մասով նավարկելը: Ծովի այս մասում նավարկողները, թե՛ նրանք, ովքեր դեպի Լաղիկա են գիմում, և թե՛ ովքեր այդ երկրից են գուրս գալիս, այգտեղով չեն կարող նավարկել, քանզի գետի հոսանքը կտրել նրանք ի վիճակի չեն: Այդ իսկ պատճառով նրանք գնում են հեռուն, բաց ծովը և այնտեղ, համարյա ծովի մեջտեղում միայն կարողանում են շրջանցել գետի հոսանքը: Ահա Բոաս գետի մասին այսքան:

Հռիդայոնից հետո գալիս են հռոմայեցիների և լաղերի միջև անկախ ապրող ժողովուրդների շրջանները: Այստեղ է գտնվում Աթենք անունով մի գյուղ, ոչ թե որովհետև այն հիմնադրել են աթենացի գաղթականներ, ինչպես կարծում են ոմանք, այլ որովհետև հնում Աթենայա անունով մի կին տիրացավ այդ վայրին. նրա գերեզմանը այժմ այնտեղ է գտնվում: Աթենքից հետո գալիս են Արխաբիսն³⁸ ու Ապսարուսը³⁹, մի հին քաղաք, որը գտնվում է Հռիդայոնից մոտ երեք օր հեռավորության վրա: Սա հնում կոչվում էր Ասյսյուրտոս, այն մարգու անունից, որն այստեղ վախճանվեց, քանզի ինչպես պատմում են տեղացիները, Ապսյուրտոսը սպանվեց այստեղ՝ Մեգեյայի և Յասոնի գավազրությամբ, դրա համար էլ վայրն այդպես անվանվեց: Նա այնտեղ մահացավ, իսկ վայրը ստացավ նրա անունը: Բայց դրանից հետո անցավ երկար ժամանակ, իրար հաջորդեցին մարդկանց անհամար սերունդներ և ժամանակը կարողացավ մոռացության տալ, թե ինչից է առաջացել վայրի անունը, կարողացավ փոփոխել այն և տալ անվան ժամանակակից ձևը: Այս Ապսյուրտոսի գերեզմանը գտնվում է քաղաքի արևելյան մասում: Քաղաքը հնում մարդաշատ էր, նրան շրջապատում էր տմուր պարիսպ, գեղադարձվել էր թատրոնով ու ձիարշա-

վարանով և մնացած ամեն բանով, ինչ որ սովորաբար վկայում է քաղաքի մեծության մասին: Բայց այժմ դրանցից բան չի մնացել, այլ միայն շենքերի հիմքերը:

Այդ բոլորից հետո զարմանալի է, երբ մեկը կոլխերին համարում է տրապիզոնցիների սահմանակիցներ: Այդպես դատելով դուրս է դալիս, որ Յասոնը գողանալով ոսկեգեղմը Մեդեյայի հետ ոչ թե Հունաստան, իր հայրենիքը փախավ, այլ նորից դեւի Ֆուսիս գետը գնաց, խորքում ապրող բարբարոսների մոտ: Պատմում են, որ հռոմայեցիների ինքնակալ Տրայանոսի ժամանակ այստեղ մինչև լազերն ու սագիները հաստատված էին հռոմեական դորամասեր: Այժմ այստեղ բնակվող մարդիկ ոչ հռոմայեցիների կայսեր, և ոչ էլ լազերի թագավորին են հպատակ, այլ կախում ունեն միայն այնքանով, որ քրիստոնյա են և իրենց քահանաներին լազերի եպիսկոպոսներն են ձեռնադրում: Ցանկանալով երկուսի հետ էլ հաշտ ու խաղաղ ապրել, նրանք համաձայնվել էին ուղեկցել մի երկրից մյուսը ժամանակ առ ժամանակ ճանապարհորդողներին: Իմ օրոք էլ նույնն են անում: Նրանք իրենց նավակների վրա մի թագավորի դեսպաններին տեղափոխում են մյուս թագավորի մոտ: Այսքան ժամանակ նրանք ոչ ոքի հարկատու չեն դարձել: Այս վայրերի աջ կողմում կախված են զահավեժ լեռներ և երկարությամբ ձգվում են ամալի տարածությունները: Նրանցից վերև բնակվում են պարսկահայ կոչվածները, ինչպես և հռոմայեցիներին ենթակա հայերը, որոնք տարածված են մինչև Իբերիայի սահմանները:

Ապսարուս քաղաքից մինչև Պետրա քաղաքը և լազերի սահմանները, ուր վերջանում է Եվքսինյան Պոնտոսը, մի օրվա ճանապարհ է: Այստեղ ծովը վերջանալով, ափին տալիս է մահիկի ձև: Մահկաձև այս տարածությունը մոտավորապես հինգ հարյուր հիսուն ասպարեզ է, որի ետևում գտնվող ամբողջ [երկիրը] կաղիկան է, որից հետո, միջնաշխարհում Սկյումնիան է և Սվանիան: Այս ժողովուրդները լազերին են հպատակ. ունեն իրենց բնիկ իշխաններ, որոնցից մեկի մահից հետո սովորության համաձայն լազերի թագավորի կողմից մի ուրիշն է նրա տեղը նշանակվում: Այս երկրի կողքին, հենց Իբերիայի մոտ ապրում են մեսիները, որոնք հնից իբերներին են հպատակ: Սրանց բնակարանները գտնվում են լեռներում: Մեսիների լեռները բարբարոտ չեն, այլ բարբեր, այնտեղ աճում են ամեն տեսակի բարիքներ, իսկ մեսիները լավ երկրագործներ են և այգեգործներ: Այս երկրում կան շատ բարձր ան-

տառախիտ և միանգամայն անանցանելի լեռներ, որոնք ձգվում են մինչև Կովկասյան լեռները: Նրանց ետևում, դեպի արևելք, Իբերիան է, որը տարածվում է մինչև Պերսարմենիա:

Այս երկրում բարձրացող լեռների միջով իջնում է Ֆասիս գետը, սկիզբ առնելով Կովկասյան [լեռներում] և թափվում է Պոնտոսի մեջ, մասկաձև ափի մեջտեղում: Ոմանք գտնում են, որ նա բաժանում է երկու մայր ցամաքներ, որ նրա հոսանքով գնացողի ձախ կողմում Ասիան է, իսկ աջ կողմը Եվրոպա է կոչվում: Հաղերի բոլոր բնակավայրերը գտնվում են եվրոպական մասում, մյուս կողմում նրանք ոչ մի քաղաք, ամրություն կամ հիշատակության արժանի գյուղ չունեն, բացի Պետրայից, որն անցյալում հռոմայեցիները կառուցեցին այստեղ: Հազիկայի այս մասում, ինչպես սլատում են, պահվում էր այգ ոսկեգեղմը, որի համար ըստ պոետների առասպելաբանության, շինվել է Արգո [նավը]: Իմ կարծիքով նրանց սլատածի մեջ ոչ մի ձյաճարտություն չկա: Ինձ թվում է, թե Յասոնը Մեգեյայի և ոսկեգեղմի հետ դժվար թե կարողանար այդտեղից փախչել, եթե պալատը և կոլիների բնակարանները Ֆասիս գետը չբաժաներ այն տեղից, ուր գտնվում էր ոսկեգեղմը: Այդ բանին են ակնարկում նաև այս [առասպելը] գրի առնող պոետները: Ահա Ֆասիսը այստեղով հոսելով թափվում է, ինչպես սլատմեցի, Եվքսինյան Պոնտոսի վերջավորության մեջ: Մասկաձև [ափի] ասիական կողմում իր գտնվում Պետրա քաղաքը, իսկ հակադիր ափին՝ եվրոպական մասում ապսիլացիների երկիրն է: Ապսիլացիները լազերին են հպատակ և հնից քրիստոնյա են դարձել, ինչպես նաև մնացած բոլոր ժողովուրդները, որոնց այս գլխում ես հիշատակեցի:

Գ Լ Ո Ւ Ն 3

Այս երկրի վերևում է գտնվում Կովկաս լեռը: Այս Կովկաս լեռը այնքան բարձր է, որ նրա գագաթին ոչ մի ժամանակ չի տեղում ո՛չ անձրև, ո՛չ էլ ձյուն, որովհետև այն ամպերից բարձր է: Իսկ մեջտեղից մինչև լեռան ոտքը ամեն ինչ ծածկված է հավիտենական ձյունով: Այսպիսով նրա ստորոտները շատ բարձր են, մյուս լեռների գագաթներից ոչ ցածր: Կովկասյան լեռնաշղթան իր մի մասով ձգվում է դեպի հյուսիս արևմուտք և հասնում մինչև Իլիրիա և Թրակիա, իսկ մյուս մասը, ձգվելով դեպի հարավ-արևելք, հասնում է այն լեռնանցքները, որոնք այստեղ ապրող հոնական ժողովուրդներին տանում են դեպի պարսից և հռոմայեցիների երկրները: Այդ

լեռնանցքներից մեկը կոչվում է Յուր¹⁰, իսկ մյուսը դեռ հնից կոչվում է Կասպից դուռ¹¹: Այն երկիրը, որը ձգվում է Կովկասյան լեռներից մինչև Կասպից դռները, ալանների, մի անկախ ժողովրդի ձեռքում է գտնվում: Նրանք հաճախ դաշնակցում են պարսիկների հետ և արշավում հռոմայեցիների և այլ ընդհանուր թշնամիների վրա: Ահա այսքան Կովկաս լեռան մասին:

Այստեղ են բնակվում սաբելյր կոչված հոները և մնացած հունական ժողովուրդները: Ինչպես պատմում են, հենց այստեղից էին ծագում ամաղոնուհիները, որոնք [հետագայում] ճամբար դրեցին Թեմիսկուրոս [քաղաքի] և Թերմոդոն գետի մոտ, ինչպես մի քիչ առաջ ասել եմ, այնտեղ, որտեղ ներկայումս գտնվում է Ամիսոս քաղաքը: Ներկայումս Կովկաս լեռան շրջաններից և ոչ մեկում ամաղոնուհիների մասին հիշատակություն կամ անուն չի պահպանված, թեև Ստրաբոնի և ուրիշների գրքերում շատ է խոսվում նրանց մասին: Ինձ ամաղոնուհիների կասկածությունից ամենից հավանականն է թվում այն մարդկանց ասածը, ովքեր գտնում են, թե երբեիցե քաջ կանանց ժողովուրդ չի եղել, որ մարդկային բնությունը միայն այստեղ, Կովկասյան լեռներում չէր կարող փոխվել, որ իրականում այդ շրջաններից բարբարոսները մեծ դոքով, իրենց կանանցով, արշավել են Ասիայի վրա և ճամբարելով Թերմոդոն գետի մոտ, այնտեղ են թողել իրենց կանանց: Իրենք ասպատակում էին Ասիայի լայնատարած շրջանները, բայց տեղի բնակիչների դիմադրության հանդիպելով, բոլորը կոտորվել են, նրանցից ոչ ոք չի վերադարձել կանանց ճամբարը: Ահա դրանից հետո այս կանայք, հարևանների սարսափից և պարենի պակասությանից ստիպված, ալամա դինվում են տղամարդկանց կողմից ճամբարում թողնված զենք ու զրահով, տղամարդու ձև ստանում և քաջություն ու առաքինություն ցուցաբերում: Այդ բանին էր մղում նրանց կարիքը, մինչև որ բոլորն էլ կոտորվեցին: Ես էլ եմ կարծում, որ իրականությունն այս է, որ ամաղոնուհիները իրենց ամուսինների հետ են արշավանքի դուրս եկել: Այդ բանի համար ինձ հիմք է ծառայում այն, ինչ իմ օրերում էլ է կատարվում: Սովորություններն անցնելով սերնդե-սերունդ, կարող են վկայել այն մասին, ինչ կատարվել է անցյալում: Հոները բազմիցս ասպատակել են հռոմեական երկիրը, և դիմադրության հանդիպելով, նրանցից շատերը սպանվել են այնտեղ: Բարբարոսների նահանջից հետո հռոմայեցիները սպանվածների մեջ գտնում են նաև կանանց դիակներ: Կանանց ոչ մի դոք Ասիայի կամ Եվրոպայի որևէ երկրում

գոյություն չի ունեցել: Մենք երբեք չենք լսել, որ Կովկասյան լեո-
ները որևէ ժամանակ զրկված լինեին տղամարդ բնակիչներից: Ահա
այսքանը ամազոնուհիների մասին:

Ապսիլացիներից հետո մահկաձև ափի մյուս ծայրին բնակվում
են աբազգները¹², տարածվելով մինչև Կովկասյան լեռները: Սրանք
դեռ հնից հպատակ էին լազերին, մշտապես ունեցել են իրենց ցե-
ղակից երկու թագավորներ, որոնցից մեկը հաստատված է երկրի
արևմտյան մասում, իսկ մյուսը՝ արևելյան: Դեռ իմ ժամանակ այս
բարբարոսները պաշտում էին սրբազան պուրակներն ու անտառ-
ները, որովհետև նրանք բարբարոսական միամտությամբ ենթա-
դրում էին, թե ծառերն աստվածներ են: Իրենց տիրողների անշափ
դրամասիրության պատճառով նրանք շատ էին տանջվում, որով-
հետև այս ժողովրդի բոլոր գեղադեմ և գեղեցիկ մարմնով տղանե-
րին երկու թագավորներ էլ առանց քաշվելու հափշտակում էին
ծնողներից, ներքինացնում, ուղարկում հռոմայեցիների երկիրը և
ցանկացողին մեծ գումարի դիմաց վաճառում: [Երեխաների] հայ-
րերին նրանք իսկույն սպանում էին, որպեսզի երբևէ երեխաների
հանդեպ կատարված անարդարության համար վրիժառու չլինեն
թագավորից, որ իրենց հպատակների մեջ որևէ կասկածելի մարդ
չլինի: Որդիների գեղեցկությունն ահա պատճառ էր դառնում [հայ-
րերի] խորտակման, որովհետև թշվառները կոտորվում էին, և
նրանց դժբախտության պատճառը որդիների մահաբեր գեղեցկու-
թյունն էր: Այդ է պատճառը, որ հռոմայեցիների երկրում ներքինի-
ների մեծ մասը, ոչ պակաս չափով նաև կայսեր արքունիքում, ծա-
գումով աբազգներ էին:

Բայց Հուստինիանոսի թագավորության ժամանակաշրջանում
աբազգների ամբողջ [ապրելակերպը] փոփոխվեց դեպի ավելի
մեղմը: Նրանք ընդունեցին քրիստոնեական հավատքը, իսկ Հուս-
տինիանոս կայսրը նրանց մոտ ուղարկեց պալատական մի ներքի-
նու, ծագումով աբազգ, Եվֆրատաս անունով, բացարձակորեն ար-
գելելու նրանց թագավորներին այսուհետև այս ժողովրդի մեջ որևէ
մեկին տղամարդկությունից զրկելը, քանզի դա բնության բռնա-
բարումն է դանակով: Աբազգները ուրախությամբ ընդունեցին այդ
և ապավինած լինելով կայսեր հրամանին, ամբողջ ուժով արգելա-
կում էին այդ սովորությանը: Նրանցից յուրաքանչյուրը վախի մեջ
էր ապրում, որ հանկարծ գեղեցիկ որդու հայր կդառնա: Հուստի-
նիանոս կայսրը նույն ժամանակ աբազգների երկրում կառուցեց
նաև աստվածածնի տաճար, նրանց երկրում հաստատեց հոգևորա-

կանների, այնպես արեց, որ նրանք յուրացնեն քրիստոնյաների բո-
լոր սովորութիւնները. իսկ արագզները, գահընկեց անելով իրենց
երկու թագավորներին, իսկույն անցան աղատ կյանք վարելուն: Այգ
մասին ահա այսքան:

Գ Լ Ո Ւ Խ 4

Աբաղզների սահմաններից դուրս, Կովկասյան լեռան կողմը
արագզների և ալանների միջև բնակվում են բրուխերը: Իսկ Եվք-
սինյան Պոնտոսի ափին հաստատված են զեխերը: Հնում հռոմա-
յեցիների ինքնակալը զեխերի վրա թագավոր նշանակեց, բայց
այժմ այս բարբարոսները ամենևին չեն ենթարկվում հռոմայեցի-
ներին: Նրանցից զենր բնակվում են սագինները, որոնց պատկա-
նող ծովափի մի մասը հռոմայեցիները դեռ վաղուց էին գրավել և
կառուցել այնտեղ երկու ամրոց՝ Սեբաստոպոլիսն ու Պիտիու-
սը¹³, որոնք գտնվում են միմյանցից երկու օրվա հեռավորության
վրա, և հենց սկզբից այնտեղ հաստատել կայազոր: Ինչպես ես
ասել եմ, հնում հռոմայեցիների զորքերը բռնել էին Տրապիզոնից
սկսած մինչև սագինները ընկած ամբողջ տարածությունը: Այժմ
նրանց են մնացել միայն այդ երկու ամրոցները, ուր մինչև իմ
ժամանակները դեռ կայազոր կար, որպեսզի դիմադրի պարսից ար-
քա Խոսրովին, որը լազերի առաջնորդութամբ հասել էր Պետրա և
այնտեղից ուզում էր պարսից զորք ուղարկել նշված ամրոցները
գրավելու և այնտեղ հաստատվելու համար: Հռոմայեցիները այդ
մասին ավելի շուտ իմացան և կանխեցին [նրա մտադրությունը],
հրդեհելով տները, հիմնահատակ քանդելով պարիսպները: Նրանք
այնուհետև մտնելով նավերը, իսկույն դիմեցին դեպի դիմացի մայր
ցամաքը՝ Տրապիզոն քաղաքը: Ծիշտ է, ամրոցներն ավերելով
նրանք վնաս հասցրին հռոմայեցիների պետությանը, բայց մեծ
օգուտ էլ տվեցին, այն իմաստով, որ թշնամիները երկրին չտիրա-
ցան, քանզի պարսիկները ձեռնունայն վերադարձան Պետրա: Ահա
այսքան այնտեղ կատարվածի մասին:

Սագիններից վերև հաստատված են հոնական բաղմաթիվ ժո-
ղովուրդներ...

Գ Լ Ո Ւ Խ 5

...Մետիս լճից և Տանայիս գետից այն կողմ դաշտավայրե-
րում լայն տարածության վրա, ինչպես ասել եմ, հաստատված են
կուտրիգուր հոները: Նրանցից հետո ամբողջ երկիրը գտնվում է

սկսութենէն եւ տաւրոսցիներէ ձեռքում, և նրա մի մասը այժմ ևս կոչվում է Տավրիկա: Պատմում են, որ այնտեղ էր գտնվում Արտեմիսի տաճարը, որի գլխավոր քրմուհին ժամանակին Ագամեմնոնի դուստր Իֆիգենիան է եղել, թեև հայերը, որպէս հիմք վերցնելով այն ավանդութիւնը Օրեստեսի և Կոմանա քաղաքի մասին, որ ես մեջ եմ բերել իմ գրքում⁴⁴, պնդում են, թե այդ տաճարը գտնվելիս է եղել իրենց Կելեսենե կոչված երկրում, թե այդտեղի բոլոք բնակիչներն այն ժամանակ կոչվելիս են եղել սկսութեն: Բայց այդ մասին ով ինչպէս ուղում է, թող դատի...

Գ Լ Ո Ւ Ն 7

Ես վերևում խոսել եմ այն մասին, թե ինչու հոսրովը ձգտում էր փութանալի յուրացնել Լազիկան: Այստեղ կպատմեմ, թե ինչն էր և՛ նրան, և՛ պարսիկներին ամենից ավելի դրդում դեպի այդ: Իմ պատմածը հասկանալի կդառնա այժմ, քանի որ արդեն մամուրասն նկարագրել եմ այդ երկիրն ամբողջութեամբ: Այս բարբարոսները, հոսրովի գլխավորութեամբ, մեծ զորքով հաճախ ներխուժում էին հռոմայեցիների երկիրը, իրենց թշնամիներին անասելի փորձութիւնների մատնելով, ինչպէս այդ մասին հատուկ գրքերում ես պատմել եմ: Բայց նրանք դրանով ոչ մի օգուտ ձեռք չբերեցին, այլ [միայն] մարդկային զոհեր և նյութական վնասներ կրեցին, քանզի միշտ մեծ կորուստներով դուրս էին քշվում հռոմայեցիների երկրից: Այդ իսկ պատճառով, վերադառնալով իրենց հայրենի երկիրը [պարսիկները] թաքուն հայհոյում էին հոսրովին և անվանում նրան պարսից ժողովրդի դահիճ: Մի անգամ, երբ նրանք ծանր փորձանքի հանդիպելով վերադառնում էին Լազիկայից, քիչ էր մնացել բացահայտ նրա դեմ ընդվզելին և խայտառակամահ անեին, բայց նա նախօրոք իմացավ այդ մասին և զգուշացավ, շատ քաղցր խոսքերով կարողանալով խաբել [զորքի մեջ] գտնվող մեծամեծներին: Արդ, ցանկանալով իր վրայից նետել նման մեղադրանքը, նա ջանում էր պարսից երկրի համար շատ օգտակար որևէ բան կատարել:

Նա անմիջապէս հարձակվեց Դարա քաղաքի վրա, բայց ետ մղվեց այնտեղից, ինչպէս ես այդ մասին պատմել եմ, և հույսը բոլորովին կտրեց, թե կկարողանա այդ վայրը գրավել: Նա ի վիճակի չէր այն ոչ գրոհով առնել, այնքան լավ էր այն պահվում իր պաշտպանների կողմից, ոչ էլ պաշարման միջոցով, որովհետև Դարա քաղաքում դիտմամբ միշտ մեծ քանակութեամբ պարենամթերք

էին կուտակում, որպեսզի նա ի վիճակի լինի դիմանալ երկարատև [պաշարման]: Իսկ նրա մոտակայքում էլ ժայռոտ տեղում բխում է մի աղբյուր, առաջացնելով մի մեծ գետ, որն հոսում է ուղիղ դեպի քաղաքը: Թշնամիները չեն կարող փոխել նրա հունը, այդ բանում նրանց խանգարում է վատ տեղանքը: Նա հոսում է պարիսպներից ներս, շրջում ամբողջ քաղաքով մեկ, և լցնելով նրա ջրամբարները դուրս գալիս, հոսելով պարսպի մոտ գտնվող մի անդունդի մեջ ու անհետանալով: Թե նա այնուհետև որտեղից է դուրս գալիս, մինչև օրս ոչ ոքի համար պարզ չէ: Այս անդունդը վաղուցվա բան չէ, նա Անաստասիոս կայսեր կողմից քաղաքի կառուցումից հետո առաջացավ, դա բնությունը ինքնաբերաբար արեց, որի պատճառով Դարան պաշարել ցանկացողները ճնշվում են ջրի սաստիկ պակասից:

Ահա խոսքովի այս փորձն էլ անհաջող անցավ: Նա մտածեց, որ նույնիսկ եթե հաջողվի գրավել հռոմայեցիների մի որևէ այլ քաղաք, այնուամենայնիվ նա ի վիճակի չի լինի այնտեղ՝ հռոմայեցիների երկրի մեջտեղում մնալ, որովհետև թշնամին իր թիկունքում թողել է բազմաթիվ ամրություններ: Այդ էր պատճառը, որ Անտիոքը գետնին հավասարեցնելուց հետո նա հեռացավ հռոմայեցիների երկրից: Խելքը կորցնելով, նա անձնատուր էր լինում մեծամեծ երազանքների, ծրագրելով անհնարին բաներ: Լսած լինելով, թե ինչպես Եվքսինյան Պոնտոսի ձախ կողմում, Մեոտիս լճի շուրջն ապրող բարբարոսներն առանց երկյուղի ասպատակում են հռոմայեցիների երկիրը, նա կարծում էր, որ եթե պարսիկները տիրեն Լադիկային, ապա առանց դժվարության հնարավոր կլինի նույնն անել, ցանկացած ժամանակ գնալ ուղիղ Բյուզանդիոնի վրա, այն էլ առանց ստիպված լինելու ծովով նավարկել, ինչպես մշտապես անում էին մյուս բարբարոս ժողովուրդները, որոնք [ծովի] ափին են բնակվում: Ահա այս պատճառով էր, որ պարսիկները փորձեցին յուրացնել Լադիկան: Ես վերադառնում եմ այնտեղ, որտեղ ընդհատեցի իմ խոսքը:

Ահա խորիանեսն ու մարաց զորքը ճամբարեցին Հիպպիս գետի ափին: Երբ այդ մասին իմացան կոլիսերի թագավոր Գուբազեսը և հռոմեական զորքի հրամանատար Դագիսթայոսը, խորհրդակցեցին և թշնամիների վրա առաջնորդեցին հռոմայեցիների ու լադերի զորքը: Հիպպիս գետի դիմացի ափին նրանք ճամբարեցին և խորհրդ-

դակցում էին իրենց անելիքի շուրջը, թե որն է ավելի ձեռնտու՝ մնալ
ու դիմադրել հարձակվող հակառակորդներին, թե հարձակվել նրանց
վրա: Եթե իրենք նախահարձակ լինեն, պարսիկներին ցույց կտան
իրենց արիությունը, հակառակորդներին պարզ կդառնա, որ արհա-
մարհում են նրանց. նախահարձակ լինելով կկարողանան ձնշել
հակառակորդի ոգին: Երբ հաղթեց թշնամիների վրա արշավելու
[կողմնակիցների] կարծիքը, իսկույն բոլորը հարձակվեցին նրանց
վրա: Լաղերը չէին ուզում հռոմայեցիների հետ մի շարքում լինել,
պատճառաբանելով, որ հռոմայեցիները մարտի մեջ են մտնում,
վտանգի դիմում ոչ [իրենց] հայրենիքի, կամ իրենց հարազատների
համար, մինչդեռ իրենք [կռվում են] հարազատ երեխաների, կա-
նանց, հայրենիքի վրա կախված վտանգի դեմ, որ իրենց կանանց
առաջ ամոթից կկարմրեն, եթե հակառակորդի կողմից պարտու-
թյան մատնվեն: Նրանք կարծում էին, որ վտանգը արիություն կը-
ներշնչի իրենց, որից նրանք զուրկ էին: Նրանք վառվում էին թշնա-
միների դեմ մենակ, ինքնուրույն դուրս գալու ցանկությամբ, որ-
պեսդի մարտի ժամանակ հռոմայեցիները, որոնք ունին ավյունով
չեն մասնակցի կռվին, չքայքայեն իրենց շարքերը: Լաղերի այս
անմտությունից անշափ ուրախացած Գուբադեսը հավաքեց նրանց
հռոմայեցիներից մի քիչ հեռու և հորդորեց հետևյալ կերպ. «Ես
»տեսնում եմ, ո՞վ զինվորներ, որ ձեզանից ոչ ոք դեպի քաջություն
»մղող հորդորների կարիքը չի զգում: Իմ կարծիքով հորդորի կարիք
»չունեն նրանք, որոնց ոգին իրերի բերմամբ բարձր է: Այդ վերա-
»բերում է ներկայումս և ձեզ: Վճռական մարտը կանանց և երե-
»խաների, հայրենի հողի համար է, մի խոսքով, ամեն ինչի համար
»է, քանզի դրանցից [գրկելու] նպատակով են մեր վրա արշավում
»պարսիկները: Ոչ ոք թույլ չի տա, որ իրենից խլեն ունեցածը, և
»բնությունն է, որ ստիպում է պաշտպանվել: Դուք գիտեք, որ ոչինչ
»չի կարող պարսիկների ագահության առաջն առնել, երբ նրանք
»բավականաչափ հզոր են: Նրանք, եթե այս պատերազմում հաղ-
»թեն, չեն բավարարվի միայն տիրելով մեզ, կամ հարկ դնելով մեզ
»վրա և ընդհանրապես մեզ հպատակեցնելով: Մի մոռացեք այն
»մասին, ինչ պատճառեց մեզ հոսորովը հեռու անցյալում: Ես թույլ
»եմ տալիս ինձ խոսելու պարսիկներից մեր ձեռք բերած փորձառու-
»թյան մասին, որպեսդի աշխատենք լաղերի բնաջնջման առաջն
»առնել: Մարերի դեմ մեր պայքարը, ո՞վ ժողովուրդ, դժվարին չէ:
»Մենք հաճախ ենք կռվել նրանց դեմ և մարտում գերազանցել:
»Փորձառու մարդկանց համար դժվարություն գոյություն չունի,

»որովհետև գործի դժվարությունները նախօրոք հաղթահարվում են յիսոհմությամբ և փորձառությամբ: Թշնամիներին պետք է արհա-
»մարհել նաև այն բանի համար, որ մարտերում պարտվել են, քաջ
»չեն մեզ պես: Երբ մարդու ոգին կոտրվում է, սովորաբար այն չի
»կարող այլևս վերականգնվել: Ահա այդ ի նկատի ունենալով, բարի
»հույսերով, մի մարդու պես շարժվենք հակառակորդների դեմ»:

Գուրազեսն այդ ասաց և առաջնորդեց լազերի զորքը: Ճակատը
հետևյալ կերպ էր դասավորված: Ամենից առաջ շարվել էին լազե-
րի հեծյալները, որոնք և հարձակման անցան: Թիկունքից, բայց ոչ
մոտ, այլ բավական հեռվից, նրանց հետևում էր հռոմայեցիների
հեծելազորը: Հռոմայեցիներին գլխավորում էին ազգով գեսլացի
Ֆիլեգադոսը, մի շատ գործունյա մարդ, ապա անշափ քաջ պատե-
րազմող Հովհաննես հայր՝ Թովմայի որդին, Գուդես մականվան-
յալը, որի մասին ես հիշատակել եմ նաև նախորդ գրքերում: Այնուհետև
իրենց հետևակով գալիս էին լազերի թագավոր Գուրա-
զեսը և հռոմայեցիների զորավար Դագիսթայոսը՝ այն հաշվով, որ
եթե հանկարծ պատահի, որ հեծելազորը փախուստի մատնվի,
ապա հնարավորություն ունենա հեշտությամբ ապավինելու իրենց
մոտ: Ահա այս կերպ դասավորվեցին հռոմայեցիներն ու լազերը:
Խորիանեսը, ընտրելով իր զինվորներից հազար զրահապատ և ընդ-
հանրապես շատ լավ զինված մարդկանց, ուղարկեց առաջ՝ հետա-
խուզության, իսկ ինքը մնացած ամբողջ զորքի հետ նրանց ետևից
և ընթանում, ճամբարի պահպանության համար թողնելով մի քա-
նի հոգու: Լազերի հեծելազորը առաջ անցնելով, խայտառակ կեր-
պով իր խոսքը դրժում է, գործի ժամանակ ի դերև հանում եղած
հույսերը: Հանկարծակի հանդիպելով թշնամիների առաջապահ
ջոկատին, նրանց տեսքից վախեցած, իսկույն շրջեցին ձիերը, ան-
կանոն կերպով նահանջեցին և շտապ կարգով միացան հռոմայե-
ցիներին: Լազերը անարժան չհամարեցին ապավինել նրանց մոտ,
ում հետ նախապես հրաժարվում էին մի շարքում լինել: [Հակա-
ռակորդները] մոտեցան իրար, բայց ոչ ոք չէր ուզում նախահար-
ձակ լինել ու ընդհարվել, այլ միայն երկու կողմն էլ մոտեցող հա-
կառակորդներին ստիպում էին վերադառնալ. երբ մեկը վերադառ-
նում էր, մյուսը առաջ էր նետվում. մեկ նահանջելով, մեկ հակա-
հարձակման անցնելով, նման հանկարծակի փոփոխությունների
ընթացքում՝ ահագին ժամանակ վատնեցին:

Հռոմեական այս բանակում ծագումով պարսկահայ մի զորա-
վար կար, Արտավան անունով. նա շատ վաղուց դաստիարակվել էր եղել

և կամավոր անցել հոռմայեցիներին ենթակա Հայաստան, բայց ոչ սովորական ձևով, այլ կոտորելով հարյուր քսան ռազմունակ պարսիկներին: Այդ արարքը մի տեսակ երաշխիք էր իր հավատարմության՝ դեպի հոռմայեցիները: Նա այն ժամանակ եկել էր Հայաստանի զորավար Վալերիանոսի մոտ և խնդրել հոռմեական զորքից հիսուն [զինվոր]: Նրա խնդիրքը բավարարվեց, և նա շարժվեց դեպի Պերսարմենիայում գտնվող ինչ-որ ամրոց: Նրան իր զինվորներով ընդունեց ամրոցի մեջ հարյուր քսան հոգուց բաղկացած սլարսկական կայազորը, որովհետև դեռ հայտնի չէր, որ նա հավատարիմ չէ [պարսկական] պետությանը և որ ուղում է ապստամբություն բարձրացնել: [Արտավանը] սպանում է այդ հարյուր քսան հոգուն և հափշտակելով ամրոցում եղած հսկայական հարստությունը, գալիս է Վալերիանոսի և հոռմեական զորքի մոտ: Նա այդ արարքով ապացուցեց, որ ինքը վստահելի է հոռմայեցիներին և այսուհետև մասնակցեց նրանց արշավանքներին: Նշված մարտի ժամանակ այս Արտավանը հոռմայեցի երկու զինվորներով գնաց թշնամի բանակների մեջտեղը: Այնտեղ եկան նաև թշնամիներից մի քանիսր, որոնց վրա հարձակվեց Արտավանը և նիզակի հարվածով տեղն ու տեղը սպանեց հոգով ու մարմնով անչափ քաջ ու հզոր պարսիկներից մեկին՝ ձիուց ցած զլորելով խողխողեց: Սպանվողի մոտ գտնվող բարբարոսներից մեկը թրով հարվածեց Արտավանի գլխին, բայց հասցրած վերքը մահացու չէր: Արտավանի զինվորներից մեկին՝ ծագումով դոթ, այն ժամանակ, երբ [պարսիկը] ձեռքը Արտավանի գլխի վրա էր բարձրացրել, հաջողվում է հարվածել նրա ձախ կողմին և սպանել: Ահա մնացած հազար հոգին, կատարվածից սարսափահար, նահանջեց և սպասում էր խորհանեսին, որը պարսից ու ալանների մյուս զորքով [մոտենում էր] և շուտով միացավ նրանց:

Գուբազեսի և Դադիսթայոսի հետևակն արդեն հասավ հեծյալներին և երկու կողմն էլ սկսեցին ձեռնամարտը: Այն ժամանակ Ֆիլեգագոսն ու Հովհաննեսը, համոզված լինելով, որ իրենց փոքրաթիվ զորքով ի վիճակի չեն դիմադրել հարձակվող բարբարոսական հեծելազորին, հատկապես երբ տեսան, թե ինչ է ներկայացնում իրենից լուրերի ուժը, իջան ձիերից և ստիպեցին, որ բոլոր հոռմայեցիներն ու լուզերը նույնն անեն: Նրանք բոլոր թշնամիների դեմ մի խոր ճակատ կազմեցին, երկարելով իրենց նիզակները: Բարբարոսները չգիտեին ինչ անեն (նրանք չէին կարող հարձակվել հակառակորդների վրա, որովհետև վերջիններս հետևակ էին, ոչ էլ

ի վիճակի էին սասանել նրանց շարքը), նրանց ձիերը նիզակների ծալրերից և վահանների բախման շառաշյունից վախեցած ծառս էին լինում: Դրա համար բոլորը դիմեցին աղեղներին, հույս ունենալով բազմաթիվ նետերի [արձակամամբ] թշնամիներին փախուստի մատնել: Հռոմայեցիները լազերի հետ միասին նույնն էին անում: Երկու կողմից շատ նետեր էին արձակվում և երկու կողմից էլ շատերն էին ընկնում: Պարսիկներն ու ալաններն ավելի հաճախ էին նետեր արձակում, քան հակառակորդները, բայց նրանց նետերը մեծամասամբ հարվում էին վահաններին:

Այս մարտում նետահար եղավ պարսից հրամանատար Խորիանեսը: Թե ում կողմից նա հարված ստացավ՝ ոչ ոք չիմացավ, որովհետև նետը բազմության միջից դալով՝ խրվեց նրա կոկորդին ու վարկենապես սպանեց նրան. մի մարդու մահով մարտի ընթացքը փոխվեց և հռոմայեցիները հաղթող դուրս եկան: Խորիանեսը ձիուց գետին տապալվեց ու փռվեց երեսնիվայր. բարբարոսները վազքով շտապեցին դեպի ամրացված վայրը, իսկ հռոմայեցիները, լազերի հետ, շատերին կոտորեցին և հույս ունեին, որ դրոհով կվերցնեն հակառակորդի ճամբարը: Բայց հսկա մարմնով քաջ մի ալան, որ կարողանում էր արագ ու վարպետորեն նետեր արձակել և մեկ և մյուս ուղղությամբ, կանգնել էր ամրության նեղ մուտքի առջև. նա անսպասելիորեն մեծ խոչընդոտ դարձավ հակառակորդների համար: Սակայն Թովմայի որդի Հովհաննեսը մենակ ընդհուպ մոտեցավ նրան և նիզակի անսպասելի հարվածով սպանեց: Դրանից հետո հռոմայեցիներն ու լազերը դրավեցին թշնամիների ճամբարը: Բարբարոսներից շատերը հենց տեղում կոտորվեցին, իսկ մնացածները ինչպես որ կարողացան՝ փախան իրենց հայրենի երկիրը: Ահա այսպիսի վախճան ունեցավ պարսիկների ներխուժումը Կոլխիս: Իսկ սլարսկական մի այլ բանակ Պետրայի կայազորին առատ պարեն և ամեն անհրաժեշտ բան մատակարարելուց հետո հեռացավ:

Գ Լ ՈՒՆ 9

Այդ միջոցին տեղի ունեցավ հետևյալը. լազերը, գնալով Բյուզանդիոն, կայսեր առաջ դավաճանության և պարսկասիրության մեջ ամբաստանեցին Դադիսթայոսին: Նրանք պնդում էին, թե պարսիկները համոզեցին նրան չգրավել Պետրան, երբ նրա պարիսպներն արդեն փուլ էին եկել, որ այդ ընթացքում թշնամիները ավաղով լցված պարկեր շարեցին քարի փոխարեն և դրանցով ամ-

բապնդեցին պարսպի քանդված մասերը: Նրանք ասում էին նաև, որ Դադիսթայոսը կամ շահից դրդված, կամ էլ իր անփութությամբ հետաձգեց հարձակումը և կորցրեց ամենահարմար առիթը, որն այլևս չկարողացավ ձեռք բերել: Կայսրը նրան բանտ նետեց, իսկ մի փոքր առաջ Իտալիայից ժամանած Բեսսասին նշանակեց Հայոց ղորավար և ուղարկեց Լադիկա՝ հրամայելով գլխավորել այնտեղ գտնվող հռոմեական բանակը: Զորքով [Լադիկա] էին ուղարկվել նաև Բուղեսի եղբայր Բենիլոսը, ապա Թրակիայից Օդոնախոսն ու Բաբասը և ծագումով էրուլոս Ուլիգադոսը:

Նաբեղեսը ղորքով Լադիկա ներխուժելով, ոչ մի հիշարժան բան չկատարեց, այլ միայն իր ղորքը հռոմայեցիների և լադերի դեմ ապստամբած աբաղզների մոտ տարավ և որպես պատանդ վերցրեց նրանց մեծամեծների վաթսույն երեխաների: Նաբեղեսը այդ ընթացքում ի միջի այլոց Ապսիլիայում հանդիպեց Օպսիտեսի կին Թեոդորային ([Օպսիտեսը] Գուբաղեսի հորեղբայրն էր, լադերի թագավորը), գերի վերցրեց նրան և տարավ Պարսկաստան: Այս կինը ծագումով հռոմայեցի էր: Դեռ վաղուց լադերի թագավորները Բյուղանդիոն մարդ էին ուղարկում և կայսեր համաձայնությամբ խնամիանում սենատորների հետ ու իրենց համար կին բերում: Գուբաղեսն, անկասկած, հռոմայեցի կնոջ որդի էր: Այժմ պատմեմ.

թե ինչ պատճառով այս աբաղզները ապստամբեցին:

[Աբաղզները] իրենց թագավորներին գահակեց անելուց հետո, որի մասին ես փոքր առաջ պատմել եմ, կայսեր կողմից այնտեղ էին ուղարկվում հռոմայեցի ղինվորներ, որոնք տեղ հասնելով ջանում էին երկիրը ենթարկել հռոմայեցիների իշխանության՝ այնտեղ նոր կարգեր սահմանելով: Դա աբաղզների համար շատ ծանր էր և անշափ դժգոհություն առաջացրեց: Երկյուղելով, որ շուտով իրենք կդառնան հռոմայեցիների ստրուկները, նրանք վերականգնեցին իրենց թագավորների իշխանությունը՝ արևելյան երկրի վրա դրին Օպսիտես կոչվածին, իսկ արևմտյանի՝ Սկեոպարնասին: Լավ օր տեսնելու ոչ մի հույս չունենալով, անցյալի ծանր իրավիճակը, համեմատած ներկայի հետ, փոքրադույն շարիք համարելով, նրանք, բնականաբար, նախընտրեցին նախկինը ու վախենալով հռոմեական ղորքից, գաղտնի կերպով անցան պարսիկների կողմը: Երբ Հուստինիանոս կայսրն իմացավ այդ մասին, հրամայեց Բեսսասին մեծ ղորքով շարժվել նրանց վրա: Վերջինս հռոմեական ղորքի միջից բաղմաթիվ ղինվորներ ընտրեց, նրանց վրա հրամանատարներ կարգեց Ուլիգադոսին, Թովմայի որդի Հովհաննեսին և

անմիջապես նաւերով ուղարկեց արագացների դեմ: Արագների թագավորներից մեկը՝ Սկեպարնասը [այդ պահին] ինչ-որ գործով Պարսկաստանում էր գտնվում, նա քիչ առաջ կանչվել էր խոսրովի կողմից և ժամանել նրա մոտ: Իսկ մյուս [թագավորը], իմանալով հռոմայեցիների հարձակման մասին, ոտքի հանեց բոլոր արագ-ներին և փութաց դիմագրելու:

Ապսիլիայի սահմաններից այն կողմը՝ Արադդիա մուտք գործելու տեղում այսպիսի մի վայր կա: Կովկասյան լեռներից սկիզբ է առնում մի բարձր լեռ, որը աստիճանաբար ցածրանալով սանդուղքաձև ձգվում և վերջանում է Եվքսինյան Պոնտոսի [ափին]: Արագները դեռ հին ժամանակներն այս լեռան ստորոտին մի մեծ ու անառիկ ամրոց էին կառուցել: Ահա այստեղ ապավինելով, նրանք միշտ ետ էին մղում թշնամիներին, որոնք ի վիճակի չէին լինում հաղթահարել դժվարին տեղանքը: Միայն մեկ տեղ կա, որով կարելի է մուտք գործել այս ամրոցը և արագների երկիրը, այն էլ այնքան [նեղ] է, որ միանգամայն անհնարին է անցնել երկու հոգով, այլ միայն մեկ-մեկ, այն էլ հետիոտն: Այս կաթանից վերև գտնվում է մի ժայռոտ ձոր, որը ձգվում է ամրոցից մինչև ծովը: Այդ վայրը կրում է ձորի բնույթին համապատասխանող անուն, որովհետև տեղացիք հունարեն լեզվով նրան Տրախեա⁴⁶ են կոչում:

Հռոմայեցիների նավատորմիղը խարխսիս գցեց արադդների և ապսիլացիների սահմանների միջև: Հովհաննեսն ու Ուլիզագոսը ափ հանելով զինվորներին, հետիոտն առաջ էին գնում, իսկ նավաստիները նավերի վրա ծովափի մոտ հետևում էին զորքին: Երբ հասան Տրախեայի մոտ, նրանք տեսան, որ բոլոր արադդները զինված ու շարք կանգնած սպասում են և՛ կաթանի վերևում, որին նոր հիշատակեցի, և՛ ամբողջ ձորով մեկ: [Հռոմայեցիները] ընկան անելանելի դրության մեջ, չիմանալով տվյալ դեպքում ինչպես վարվել, մինչև որ Հովհաննեսը, երկար մտածելուց հետո, դժվարությամբ դուրս գալու ելք գտավ: Ուլիզագոսին զորքի կես մասով թողեց տեղում, իսկ մնացածներին նավ բարձրացրեց: Թիավարելով, նրանք անցան Տրախեա վայրը, հայտնվեցին թշնամիների թիկունքում, և դրոշները սլարգած շարժվեցին նրանց վրա: Արագները տեսնելով, որ թշնամիները հարձակվում են և՛ ճակատից, և՛ թիկունքից, մարտնչելու մասին այլևս չէին մտածում, ոչ էլ իրենց շարքերն էին պահպանում, այլ անկարգ ձևով սկսեցին նահանջել: Նրանք այնքան էին վախեցել ու շփոթվել, որ նույնիսկ իրենց հայրենի դժվարին տեղանքը չճանաչեցին, որ կարողանային այնտե-

ղով հեշտությամբ գնալ: Հռոմայեցիները երկու կողմից հետապնդեցին նրանց և շատերին կոտորեցին. նրանք փախչողների ետևից հասան ամրոցը և փոքր դարպասը դեռ բաց գտան, որովհետև պահակները մինչև որ շընդունեին բոլոր փախստականներին, մտադիր չէին փակել դռները: Հալածողները, խառնվելով փախստականներին, բոլորը միասին շարժվեցին դեպի դարպասները, մի մասը փրկվելու համար, իսկ մյուսը՝ ամրոցը գրավելու: Տեսնելով դարպասները բաց, միասին ներս մտան, իսկ ղռնապանները ի վիճակի չէին աբաղգներին տարբերել թշնամիներից, ոչ էլ փակել դարպասները, որովհետև բազմությունը ուժեղ ճնշում էր գործադրում:

Աբաղգները ուրախությամբ անցան պարիսպներից ներս, բայց ամրոցի հետ միասին [թշնամու] ձեռքն ընկան: Սակայն հռոմայեցիներն չլ, ուզենալով հակառակորդի հետ իրենց հաշիվը մաքրել, ընկան դժվարին դրության մեջ: Տեղում բազմաթիվ տներ կային, որոնք գտնվում էին մեկը մյուսին մոտ և բոլոր կողմերից ցանկապատված էին կարծես պարիսպներով: Աբաղգները, բարձրանալով տների վրա, ամբողջ ուժով գիմադրում էին, բարձրից հարվածում թշնամիներին: Նրանք ահ ու սարսափի մեջ էին իրենց երեխաների ու կանանց համար, կարեկցում էին նրանց և անելանելի վիճակի մեջ էին, երբ հռոմայեցիները միտք հղացան կրակի տալ տները: Նրանք ամեն կողմից հրկիզեցին դրանք և այս մարտում լիակատար հաղթանակ տարան: Աբաղգների թագավոր Օպսիտեսը մի քանի հոգով կարողացավ փախչել և գնալ մոտակայքում բնակվող հոների մոտ՝ Կովկաս լեռը: Մնացած [աբաղգները] կամ աչրվեցին բնակարանների հետ միասին, կամ ընկան թշնամիների հարվածների տակ: Հռոմայեցիները գերի վերցրին իշխանների կանանց՝ բոլոր երեխաներով, հիմնահատակ քանդեցին ամրոցի պարիսպները և գրեթե ամբողջ երկիրը ամայացրին: Ահա աբաղգների ապստամբությունը այսպիսի վախճան ունեցավ: Իսկ Ապսիլիայում պատահեց հետևյալը:

Գ Լ Ո Ւ Ն 10

Ապսիլացիք դեռ հնուց ենթակա էին լազերին: Այս երկրում մի շատ անառիկ ամրոց կա, որ տեղացիք Յիբիլե են կոչում: Լազերի մեծամեծներից Տերդետես անունով մեկը, որն այս ժողովրդի վրա մագիստրոսի իշխանությունն ուներ, ընդհարվելով լազերի թագավոր Գուբազեսի հետ և թշնամանալով նրան, պարսիկներին գաղտնի խոստացավ հանձնել այս ամրոցը: Այդ մտադրությունն իրա-

կանացնելու համար նա պարսից զորքը առաջնորդեց դեպի Ապսի-
լիս: Երբ մոտեցան ամրոցին, իրեն հետևող լազերի հետ նա անցավ
առաջ և մտավ պարիսպներից ներս, որովհետև ամրոցի պաշտ-
պանները նրա վրա չէին կասկածում և որևէ հիմք չունեին չվստա-
հելու լազերի ղեկավարին: Երբ այնուհետև հասավ նաև պարսից
զորքը, Տերդետեսը ընդունեց այն ամրոցի մեջ: Այդ բանից հետո
մարերը սկսեցին մտածել ոչ միայն լազիկային տիրանալու մասին,
այլև Ապսիլիային: Լազերը և հռոմայեցիները Պետրայում զբաղ-
ված լինելով և մարերի զորքի կողմից դժվարին դրություն մեջ ընկ-
նելով չկարողացան պաշտպանել Ապսիլիան:

Այստեղի կայազորի պետը՝ ազդով ապսիլացի, մի շատ գեղե-
ցիկ կին ուներ: Այս կնոջը հանկարծ ուժեղ սիրահարվեց պարսից
զորքի հրամանատարը: Սկզբում նա փորձեց դայթակղեցնել նրան,
բայց երբ տեսավ, որ կինը տեղի չի տալիս, դիմեց բռնության:
Կնոջ ամուսինը սաստիկ զայրացած, գիշերով սպանեց [սլարսկին]
և նրա հետ ամրոցում գտնվող բոլորին, որոնք իրենց հրամանա-
տարի կրքի ղոհը դարձան, և տիրացավ ամրոցին: Իսկ ապսիլացի-
ները դուրս եկան կոլխերի հպատակությունից, պատճառաբանելով,
հանեցին գերանները, որոնց մասին ես նոր հիշատակեցի, և նրանց
նություն ցույց չտվին: Բայց Գուբադեսը նրանց դեմ ուղարկեց մի
քիչ առաջ հիշատակված Թովմայի որդի Հովհաննեսին՝ հազար
հռոմայեցիներով: Վերջինս նրանց հանգստացրեց, համոզեց և ալդ-
պիսով առանց մարտի տիրացավ [Ապսիլիային] ու նրանց նորից
լազերին հպատակեցրեց: Ահա այսպես վերջացավ ապսիլացիների
և Յիբիլե ամրոցի գործը:

Նույն այդ ժամանակ խոսրովի տմարդությունը նույնիսկ սե-
փական սերնդին չխնայեց: Նա ընդհարվեց իր ավագ որդի Անատո-
ղադոսի հետ (այս անունը պարսկերեն նշանակում է «Անմահ»),
այն բանի համար, որ նա անօրեն կյանք էր վարում և առանց քաշ-
վելու հարաբերության մեջ էր մտնում հոր կանանց հետ: Խոսրովն
սկզբում որպես պատիժ որդուն աքսորեց: Պարսկաստանում կա
Վազաինե շատ հարուստ երկիրը, ուր, Կտեսիֆոնից յոթ օր հեռա-
վորության վրա, գտնվում է Բելապատոն քաղաքը: Ահա հոր հրա-
մանով Անատողադոսը այստեղ էր ապրում:

Խոսրովն այդ միջոցին ծանր հիվանդացավ: Նա հիվանդու
մարդ էր, և նույնիսկ լուր տարածվեց, թե նա մահացել է: Հասկա-
նալի է, նա ամեն տեղից հաճախ բժիշկներ էր հրավիրում իր մոտ,
որոնց թվում նաև Տրիբունոս բժշկին, ծագումով պաղեստինացի:

Տրիբունոսը զարգացած, բժշկական արվեստի մեջ շատ գիտակ և, բացի այդ, անշափ խոհեմ, բարեպաշտ և ծայրահեղ բարի մարդ էր։ Մի անգամ, երբ հոսրովը հիվանդացել էր, նա բուժեց նրան և պարսից երկրից հեռացավ, ստանալով արքայից բազմաթիվ թանկարժեք նվերներ։ Նախորդ զինադադարի ժամանակ հոսրովը խնդրեց Հուստինիանոս կայսրից, որ նա մի տարով այս բժշկին իր մոտ ուղարկի։ Երբ տարին լրացավ, ինչպես վերևում պատմել եմ⁴⁷, հոսրովն առաջարկեց Տրիբունոսին խնդրի ինչ որ ցանկանա։ Իսկ նա ոչ մի բան չխնդրեց, այլ միայն այն, որ հոսրովն ազատ արձակի հոռմայեցի գերիներից ոմանց։ [հոսրովը] աղատ արձակեց երեք հազար հոգի և այն երևելի գերիներին, որոնց հանվանե խոնդրել էր [բժիշկը], որով Տրիբունոսը բոլոր մարդկանց մոտ մեծ հռչակ ստացավ։

Երբ Անատոլադոսն իմացավ իր հոր՝ հոսրովի հիվանդության մասին, կամենալով տիրանալ թագավորությանը, ապստամբություն բարձրացրեց։ Թեև հայրը առողջացավ, բայց նա այդ քաղաքում սկսած ապստամբությունը շարունակեց և պատերազմ հրահրեց։ Հոսրովն իմանալով այդ, նրա դեմ Ֆաբիզոսի գլխավորությամբ զորք ուղարկեց։ Ֆաբիզոսը մարտում հաղթեց Անատոլագոսին և գերի վերցնելով, փոքր անց հոսրովի մոտ բերեց։ Վերջինս վնասեց որդու աչքերը, բայց տեսողությունից չղրկեց։ Պարզապես վերևի և ներքևի կոպերը այլանդակեց հետևյալ կերպ։ շիկացած երկաթե մի ասեղով որդու փակ աչքերի կոպերը այրեց և փչացրեց նրանց տեսքը։ Հոսրովն այդպես վարվեց միայն ու միայն այն մտքով, որ պեսզի որդին թագավորություն ստանալու այլևս ոչ մի հույս չունենա, որովհետև, ինչպես ես նախապես ասել եմ, ըստ պարսից օրենքների, ֆիզիկական թերություն ունեցող մարդուն չի թույլատրվում թագավոր դառնալ։

Գ Լ Ո Ւ Խ 11

Ահա այսպիսին էր Անատոլագոսի բախտն ու ճակատագիրը։ Վերջանում էր զինադադարի հինգերորդ տարին։ Հուստինիանոս կայսրը հոսրովի մոտ ուղարկեց պատրիկ Պետրոսին, որը մագիստրոսի աստիճան ուներ, Արևելքի վերաբերյալ խաղաղության հարցը երկուստեք հիմնավորապես տնօրինելու համար։ [հոսրովը] նրան ևտ ուղարկեց, խոստանալով շուտով նրա ետևից մարդ հղել՝ երկու կողմերին չլ ձեռնտու պայմաններով հաշտություն կնքելու համար։ Շատ չանցած նորից ուղարկեց Իսդիդուսնասին, վես և ծայրահեղ

մեծամիտ մի մարդու, որի ամբարտավանութիւնն ու հիւրընդունութիւնը ոչ մի հոռմայեցու դուր չեկավ: Նա իր հետ էր տանում կնոջը, երեխաներին, եղբորը. նրան էր հետևում նաև ծառաների մեծ բաղմութիւն և այնպիսի տպավորութիւն էր թողնում, թե մարդիկ մարտի են դնում: Նրան էին ուղեկցում նաև ամենաերևելիներից երկու պարսիկ, որոնք զլխներին կրում էին ոսկե խուլքեր: Բյուզանդիոնի բնակիչներին զայրացնում էր այն, որ Հուստինիանոս կայսրը նրան ընդունեց ոչ որպէս սովորական մի դեսպանի, որ նրա հանդեպ ցուցաբերեց շատ ավելի մեծ սիրալիրութիւն և մեծարանք:

Բրադուկիոսը այս անգամ նրա հետ Բյուզանդիոն չեկավ, որովհետև, ինչպես պատմում են, խոսրովը սպանեց նրան. նրա մեղքն այն էր միայն, որ հոռմայեցիների կայսեր սեղանակիցը դարձավ: [խոսրովն] ասել էր, թե «մի հասարակ դեսպան կայսեր կողմից այնքան մեծ պատվի արժանանալ կարող էր միայն դավաճանելով պարսից պետութեանը»: Ոմանք ասում են, թե ինքը՝ Իսդիդուսնասը նրան ամբաստանեց, իբր նա հոռմայեցիների հետ գաղտնի բանակցութիւնների մեջ էր մտել: Այս դեսպանը նախ հանդիպելով կայսեր, հաշտութեան մասին ոչինչ չասաց, միայն մեղադրեց հոռմայեցիներին զինադադարը խախտելու մեջ, որպէս փաստ վկայակոչելով այն, որ Արեթասը և հոռմայեցիներին ենթակա սարակիստները զինադադարի ժամանակ ջարդել են Ալամունդարոսին: Նա երկրորդական այլ մեղադրանքներ էլ առաջ քաշեց, որոնք կարևոր չգտա հիշատակել:

Բյուզանդիոնում ահա այդ էր տեղի ունենում: Իսկ Բեսսասը ամբողջ հոռմեական ղորքով պաշարեց Պետրան: Հոռմայեցիները փորում էին պարսպի տակը, այնտեղ, որտեղ նախկինում Դագիսթայոսը գետնափոր էր արել և քանդել նրա պարիսպը: Ասեմ թե ինչու նրանք հենց նույն տեղն էին փորում: Քաղաքի նախկին կառուցողները պարսպի հիմքերը գլխավորապէս ժայռի վրա գցեցին և տեղ-տեղ միայն հողի վրա հաստատեցին: Պարսպի այն մասը, որը գտնվում էր քաղաքի արևմտյան կողմում, շատ երկար չէր, իսկ այդ մասի երկու կողմից շարունակվող պարսպի հիմքերը կառուցված էին կարծր և անհաղթահարելի ժայռի վրա: Ահա այս [նեղ] մասի տակն էր փորել նախկինում Դագիսթայոսը, իսկ այժմ ի նույն ձևով Բեսսասը. և՛ Դագիսթայոսին, և՛ Բեսսասին տեղանքը թույլ չէր տվել ծավալվել, դրա համար նրանք փորել էին այնքան, ինչքան հնարավոր էր:

Երբ պարսիկները Դագիսթայոսի նահանջից հետո ուղեցին

վերականգնել պարսպի քանդված մասերը, նրանք շինարարությունը նախկինի պես շկատարեցին, այլ հետևյալ կերպ. դատարկված տարածությունը լցրին մանրախիճով, ապա նրա վրա հաստ գերաններ դրին, որոնք լավ քերել էին և շատ ողորկ դարձրել, այնուհետև դրանք՝ միմյանց կապեցին և բավական լայն շարվածք ստեղծեցին: Այդ խաղաց պարսպի հիմքերի դեր, իսկ դրանց վրա հմուտ կերպով վերջացրին շինարարությունը: Հռոմայեցիները ոչինչ չգիտեին այդ մասին և որոշեցին գետնափորը անել հիմքերից ցած: Նրանք դատարկեցին գերանների տակ եղած ամբողջ հողը, հանեցին գերանները, որոնց մասին ես նոր հիշատակեցի, և նրանց հաջողվեց շատ տեղերում սասանել պարիսպը: Սրա մի մասը հանկարծակի նստեց, ոչ փուլ եկավ այս կամ այն կողմ, ոչ էլ պատից որևէ քար շարժվեց, այլ պարզապես ամբողջությամբ ուղիղ նստեց, կարծես ինքնաբերաբար, իջավ ու մնաց կանգուն դատարկված տեղում: Նա [շարունակում] էր պաշտպանել այդ տարածությունը, ինչպես, ունենալով ոչ թե նախկին բարձրությունը, այլ մի փոքր պակաս: Քանզի այն բանից հետո, երբ գերանների տակի ամբողջ տարածությունը դատարկվեց, նրա վրա բարձրացրած պարիսպը ամբողջությամբ նստեց:

Հռոմայեցիների համար սակայն դրանից հետո էլ հնարավոր չեղավ անցնել պարիսպներից ներս: Պարսից մեծաքանակ զորքը, որ Մերմերոեսի գլխավորությամբ ժամանել էր այստեղ, բավական նորոգեց նախկին կառույցը և պարիսպը բարձրացրեց: Հռոմայեցիները, երբ տեսան պարսպի սուսանվելն ու նորից կանգուն մնալը, դժվարին և անելանելի դրության մեջ ընկան: Նրանք այլևս ի վիճակի չէին դետնավոր անել, քանի որ նախկինը ծածկվել էր, նրանք չէին կարող գործի դնել խոյերը, որովհետև զառիվեր տեղանքում էին գտնվում, իսկ այս մեքենաները հնարավոր էր քարշ տալ միայն ու միայն հարթ և տափարակ տեղանքով:

Բախտի բերմամբ հռոմեական բանակում գտնվում էին փոքրաքանակ բարբարոս սաբեյրներ, հետևյալ պատճառով: Սաբեյրները հոնական ժողովուրդ են, մեծ բազմություններով բնակվում են Կովկասյան լեռների մոտ և բաժանված են բազմաթիվ իշխանությունների: Նրանց իշխանությունների մի մասը դեռ հնուց հռոմեական ինքնակալի հետ լավ հարաբերությունների մեջ էր, իսկ մյուս մասն էլ՝ պարսից արքայի: Յուրաքանչյուր թագավոր իր զաշնակից [սաբեյրներին] ըստ սովորության որոշակի ոսկի էր տալիս, ոչ ամեն տարի, այլ երբ դրա կարիքը զգացվում էր: Այն

ժամանակ Հուստինիանոսը իր բարեկամ սաբեյրների մոտ մարդ ուղարկեց դրամով և կոչ արեց դաշնակցել: Այդ մարդը (այն պատ-
ջառով, որ ձանապարհի մեջտեղում թշնամիներ էին դառնում և
հնարավոր չէր ապահով, այն էլ դրամով, անցնել Կովկասյան լեռ-
ները) ժամանում է Բեսսասի մոտ, հռոմայեցիների այն զորքի,
որը Պետրան էր պաշարում և մարդ ուղարկում սաբեյրներին հայտ-
նելու, որ շտապ իր մոտ դան դրամն ստանալու: Բարբարոսներն
իրենց իշխանավորներից ընտրեցին երեք հոգու և փոքրաթիվ մարդ-
կանցով անմիջապես Հազիկա ուղարկեցին: Ահա սրանք, տեղ հաս-
նելով, հռոմայեցիների հետ մասնակցություն ունեցան [Պետրայի]
պաշարմանը:

[Սաբեյրները], երբ տեսան, որ հռոմայեցիները հուսահատվել
են և շփոթվել, մի մեքենա հորինեցին, որի նմանը ի սկզբանե անտի
ո՛չ սլարսիկներից, ո՛չ հռոմայեցիներից որևէ մեկի մտքով չէր ան-
ցել, թեև յուրաքանչյուր պետության մեջ և՛ անցյալում, և՛ այժմ
մեծ քանակությամբ մասնագետներ են եղել: Այնուհետև երկու
կողմն էլ միշտ օգտագործում են այդպիսի մեքենան, երբ պաշա-
րում են ժայռոտ և դժվարանցանելի տեղանքում գտնվող ամրու-
թյուններ: Բայց մինչև այդ ոչ մեկի մտքով չանցավ այն, ինչ տրվե-
լալ դեպքում այս բարբարոսները [հնարեցին]: Մարդկային մտքի
բնությունն այնպիսին է, որ անրնդհատ նոր բաներ է հղանում: Այս
սաբեյրները մի խոյ են սարքում, բայց ոչ սովորական, այլ նոր
ձևով: Նրանք այդ մեքենան չծանրաբեռնեցին ո՛չ ուղղահայաց,
ո՛չ էլ հորիզոնական գերաններով, այլ իրար՝ կապելով հաստ ձողեր,
գերանների փոխարեն ամրացրին մեքենայի շուրջը: Այնուհետև ամ-
բողջ մեքենան ծածկեցին կաշիներով, տալով նրան խոյի ձև: Մե-
քենայի մեջտեղով, ինչպես ընդունված է, ազատ կախված շղթա-
ներին միայն մեկ գերան. ամրացրին, որի սրված և երկաթապատ,
սլաքի նման հատու ծայրը պետք էր անրնդհատ հարվածեր պա-
րսպին: Մեքենան այնքան թեթև էր, որ մեջը գտնվող մարդիկ կա-
րիք չունեին այն քաշելու կամ հրելու: Այն քառասուն հոգին, որոնք
պետք է բարձրացնեին դերանը և նրանով հարվածեին պարսպին,
մտնելով մեքենայի մեջ և կաշիներով պատսլարված, առանց որևէ
դժվարության կրում էին մեքենան իրենց ուսերի վրա:

Այս բարբարոսները սարքեցին նման երեք մեքենա, հանելով
գերաններն ու երկաթն այն խոյերի վրայից, որոնք հռոմայեցիները
թեև պատրաստի ունեին, բայց ի վիճակի չէին քաշել պարսպի մոտ:
Յուրաքանչյուր [խոյի] մեջ մտան քառասունից ոչ պակաս ընտիր

հռոմայեցիներ և տարան հասցրին ընդհուպ մինչև պարիսպը: Յուրաքանչյուր մեքենայի երկու կողմերից շարված էին զրահակիր և գլուխները սաղավարտներով ծածկված ուրիշ [հռոմայեցիներ]: Նրանց ձեռքերին նիզակներ կային, որոնց ծայրին ամրացված էր երկաթե կեռ, հատուկ դրա համար, որ երբ խոյի՝ պարսպին հասցրած հարվածը խախտեր քարերի շարվածքը, այս նիզակներով կարողանային դուրս հանել խախտված քարերը: Հռոմայեցիներն անցան գործի և հաճախակի հարվածներից պարիսպը սկսեց սասանվել, իսկ մեքենայի երկու կողմում գտնվողները կեռ նիզակներով հանում ու գցում էին պարսպի խախտված քարերը: Թվում էր, որ քաղաքն ահա գրավվելու է:

Բայց պարսիկները հղացան հետևյալ միտքը: Իրենց վաղուց սարքած փայտե աշտարակը տեղափոխեցին պարիսպների վրա. նրա մեջ մտան իրենց ամենամարտունակ զինվորները, որոնց գլուխն ու մարմինը պաշտպանված էին երկաթե զրահներով և սաղավարտներով: Սրանք, ծծումբ ու կուպր լցնելով կավե անոթների մեջ (ինչպես և մի նյութ, որին մարերը «նավթա» են կոչում, իսկ հույները՝ Մեդեյայի ձեթ) և բոցավառելով շարտում էին խոյ մեքենաների վրա. քիչ էր մնացել, որ բոլորը կրակի ճարակ դառնային: Բայց [մեքենաների] շուրջը գտնվողները, որոնց ես վերևում հիշատակեցի, նոր նշածս նիզակներով շարունակ հեռացնում էին նետված անոթները, մաքրում մեքենաների ծածկերը դրանցից և անմիջապես գետին գցում. նրանք հասկանում էին, որ երկար չեն դիմանա: Անոթներն իսկույն պետք էր հեռացնել, որովհետև կրակի կպած տեղն անմիջապես բռնկվում էր: Ահա այդպիսին էր դրությունն այնտեղ:

Զրահ հագած Բեսսասը մարտական վիճակի բերեց ամբողջ զորքը և հրամայեց աստիճաններ հենել նստած պարսպի վրա: Նա հորդորեց [զինվորներին] բաց շթողնել հարմար առիթը և այնուհետև ինքը գործով ցույց տվեց իր քաջությունը: Նա յոթանասունն անց մարդ էր, շատ ծեր, բայց առաջինը բարձրացավ աստիճանի վրա: Տեղի ունեցած մարտում և՛ հռոմայեցիները, և՛ պարսիկները այնպիսի քաջություն ցուցաբերեցին, որի նմանը, գոնե այս ժամանակաշրջանում, ոչ մի տեղ հանդես չի բերվել: Բարբարոսների զորքի թիվը հասնում էր երկու հազար երեք հարյուր մարդու, իսկ հռոմայեցիները վեց հազար հոգի էին: Երկու կողմից էլ նա, ով շսպանվեց, գոնե վիրավորվեց և միայն քչերին հաջողվեց անվնաս մնալ: Հռոմայեցիներն ամբողջ ուժով ջանում էին բարձրանալ, իսկ

պարսիկները մեծ դժվարությամբ դիմադրում էին: Երկու կողմից էլ շատերն չին սպանվում, բայց այնուամենայնիվ քիչ էր մնացել, որ պարսիկները խուսափեին վտանգից: Աստիճաններից բարձրանալու ժամանակ մեծ հրմշտկոց եղավ և բաղձաթիվ հռոմայեցիներ կոտորվեցին, որովհետև նրանք կռվում էին թշնամիներին իրենց վերևում ունենալով: Զորավար Բեսսասը գետին էր տապալվել ու փռվել: Այն ժամանակ երկու կողմից էլ մեծ աղմուկ բարձրացավ, և բարբարոսները ամեն տեղից վրա խուժեցին ու սկսեցին հարվածել նրան: Վերջինիս թիկնապահները շտապ կարգով հավաքվեցին նրա շուրջը: Նրանք սաղավարտներով չին, բոլորը զրահ հագած, վերևից պատսպարվել էին վահաններով, ու մի մարմին կազմած, [Բեսսասի] վրա կարծես տանիք սարքեցին, և զորավարին շատ ապահով կերպով ծածկեցին. ամբողջ ուժով նետված սլաքները հարվում էին այդ [տանիքին]: Անրնդհատ նետվող և վահանների ու այլ զենքերի վրա ջարդվող նետերից աղմուկ բարձրացավ. յուրաքանչյուր [մարտիկ] գոռում էր, ծանր շնչում ու տանջվում: Բոլոր հռոմայեցիները, ջանալով պաշտպանել զորավարին, առանց ժամանակ կորցնելու, նետեր էին արձակում պարսպի վրա և այդ ձևով ետ մղում թշնամիներին:

Բեսսասը (նա չէր կարողանում կանգնել, որովհետև նրան խանգարում էր սպառազինությունը, բացի այդ նա թեթև էլ չէր, րնգհակառակը, շատ գեր էր և ինչպես ասվեց՝ ծեր), թեև այդպիսի վտանգի էր ենթարկվել, իրեն չկորցրեց և հանկարծակի մի միտք հղացավ, որ փրկարար դարձավ և՛ իր, և՛ հռոմայեցիների համար: Նա հրամայեց իր թիկնապահներին, որ իրեն ոտից քարշ տան պարսպից հեռու: Նրանք այդպես էլ արեցին: Մի մասը նրան քարշ էր տալիս, իսկ մյուսը՝ նրա հետ նահանջում, միմյանց պատսպարելով վահաններով այնքան տարածության վրա, ինչքան նրան քաշում էին, որպեսզի հանկարծ նա, բացվելով, թշնամիների կողմից հարված չստանա: Երբ Բեսսասին ապահով տեղ հասցրին, նա կանգնեց և հորդորելով [զինվորներին] շարժվեց սլաքսպի վրա, նորից ոտք դրեց աստիճաններին և սկսեց բարձրանալ: Իրեն հետևող հռոմայեցիները թշնամիների հանդեպ մեծ քաջություն ցուցաբերեցին: Պարսիկները, երկյուղած, հակառակորդից ժամանակ խնդրեցին, որպեսզի պատրաստվեն հեռանալու, հանձնելով քաղաքը: Բեսսասը, ենթադրելով որ դա խորամանկություն է, որի նպատակն է այդ միջոցին ամրացնել պարսպի պաշտպանունակությունը, ասաց, որ ի վիճակի չէ դադարեցնելու մարտը, իսկ եթե

ուղում են իրեն հետ բանակցութիւններ վարել, թող մարտի ժամանակ հատուկ մարդկանց ուղարկեն պարսպի մի այլ տեղ, ցույց տալով վայրը, ուր ինքն էլ կգնա:

[Թշնամիները] չընդունեցին նրա առաջարկը. նորից բոբբոբվեց. սաստիկ մարտը, տեղի ունեցավ մեծ հրմշտկոց և երբ, դեռ մարտի ելքն անորոշ էր, պարիսպը մի այլ տեղից, ուր հռոմայեցիները նախապես գետնափոր էին արել, հանկարծակի փուլ եկավ: Ահա երկու կողմից իւր շատերը այստեղ թափվեցին: Հռոմայեցիները, թեև երկու մասի էին բաժանված, թվով շատ էին գերազանցում թշնամիներին, ու ավելի ուժեղ էին հարվածում և ետ մղում հակառակորդներին: Պարսիկներն ի վիճակի չէին դիմանալու, որովհետև երկու կողմից ինն ճնշվում և երկու ճակատով պայքարելու ստիպված լինելով, ամենուրեք ակնհայտ էր նրանց սակավամարդութիւնը: Ահա այդ ժամանակ, երբ երկու զորքերն էլ մարտի մեջ էին և ո՛չ պարսիկներն էին կարողանում դիմադրել իրենց վրա ճնշում գործող թշնամիներին, ո՛չ էլ հռոմայեցիներն էին ի վիճակի լրիվ ապահովել ամրոց ներխուժումը, մի հայազգի երիտասարդ, Թովմայի որդի Հովհաննեսը, որի մականունն էր Գուգես, թողեց քանդված պարիսպը, այդտեղի քաշքշուկը և իրեն հետևող փոքրաթիվ հայերով անցավ զառիթափ մասը, որտեղից քաղաքը բոլորի ենթադրութեամբ անառիկ էր, ու հարձակվեց այնտեղի պաշտպանների վրա: Բարձրանալով պարսպի ատամնաշարի վրա, նա նիզակով սպանեց պարսիկ պաշտպաններից մեկին, որն ամենամարտունակն էր համարվում: Եվ ահա այս մասից հռոմայեցիները հնարավորութիւն ստացան մուտք գործել:

Փայտե աշտարակի վրա գտնվող պարսիկները մեծ քանակութեամբ հրակիր կավե անոթներ բռնկեցրին, որպեսզի նետեն ու նրանց պարունակած նյութով հրկիզեն մեքենաները՝ ներսում եղած մարդկանց հետ միասին. նրանք համոզված էին, որ հռոմայեցիները ի վիճակի չեն լինի այսքան մեծ քանակութեամբ անոթները հեռու մղել: Բայց հանկարծ հարավից նրանց դեմ մեծ ոռնոցով ուժեղ, սաստիկ քամի փչեց և աշտարակի տախտակներից մեկը բռնկվեց: Պարսիկները սկզբում չզգացին այդ (քանզի բոլորը զբաղված, իրարանցման, երկյուղի ու շփոթութեան մեջ էին և օրհասական վիճակը բթացրել էր նրանց զգոնութիւնը): Բոցը՝ Մեդեյայի ձեթ կոշվածի և մյուս նյութերի բռնկումով կամաց-կամաց բորբոքվեց, տարածվեց ու համակեց ամբողջ աշտարակը՝ այնտեղ եղած պարսիկների հետ միասին: Բոլորը ածուխ դարձած գետին

գլորվեցին, մի մասը պարսպից ներս, իսկ մյուսը՝ դուրս, այնտեղ ուր գտնվում էին մեքենաները և նրանց շուրջը եղած հռոմայեցիները: Մյուս հռոմայեցիները, որոնք կռվում էին փուլ եկած պարսպի մոտ, օգտվելով թշնամիների վհատումից և տեղի տալուց, անցան պարիսպներից ներս և Պետրան վերջնականապես գրավվեց:

Հինգ հարյուր պարսիկ ապաստանեցին միջնաբերդում և ամրանալով այդ ամրոցում, հանգիստ մնում էին, իսկ մյուսներին, որոնք ընդհարման ժամանակ չէին սպանվել, բոլորին՝ մոտ յոթ հարյուր երեսուն հոգու, հռոմայեցիները գերի վերցրին: Սրանցից միայն տասնութ հոգի չէին վնասվել, մնացած բոլորը վիրավոր էին: Հռոմայեցիներից էլ շատերը և լավագույններն ընկան, որոնց թվում նաև Թովմայի որդի Հովհաննեսը: Քաղաք մտնելու ժամանակ բարբարոսներից մեկը քարով հարվածեց նրա գլխին ու սպանեց: Նա թշնամիների դեմ մղվող կռվում հրաշալի քաջագործություն կատարեց:

Գ Լ Ո Ւ Ն 12

Հաջորդ օրը հռոմայեցիները պաշարեցին միջնաբերդում ապաստանած բարբարոսներին, առաջարկեցին նրանց ապահովություն երաշխիքներ, սպասելով, որ պարսիկները կհանձնվեն, բայց նրանք չընդունեցին այդ առաջարկը և անցան դիմադրության: Թեև դիտեին, որ երկար չեն դիմանա դժվարություններին, բայց ուղղում էին հերոսաբար զոհվել: Բեսասսը, կամենալով փոխել նրանց մտադրությունը և նրանց մեջ ապրելու ցանկություն առաջացնել, հրամայեց հռոմայեցի զինվորներից մեկին, սովորեցնելով այն, ինչ պետք էր ասել պարսիկներին, մոտենալ նրանց և հորդորել: [Զինվորը], ընդհուպ մոտենալով, ասաց այսպես. «Ինչո՞ւ համար, ով քաջ» սյարսիկներ, կորստյան եք ձգտում, աննպատակ փութկոտություն մահավան դիմում և այդպիսով բացահայտորեն խեղաթյուրում քաջագործության իմաստը: Արիություն չէ այն, երբ փորձում են դեմ կանգնել անհնարին մի բանի, ոչ էլ խոհեմություն՝ հաղթողներին չենթարկվելը: Այսպիսի բախտի արժանացողների համար բոլորովին էլ անփառունակ չէ ապրելը: Անհուսալի վիճակում գտնվողը, եթե նույնիսկ ամենախայտառակ արարքները գործի, ապա նա հիրավի տեղ ունի արդարանալու, քանզի անելանելի փորձություն հանդիպողին ներում են: Հուսաբեկված լինելով, մի նետով եք բացահայտ վտանգի մեջ, ձեր փրկությունը մի փոխեք հպարտության հետ, հիշեք, որ անհնարին է վախճանվածներին կենդան-

»նացնելը, իսկ ողջ մնացողները կարող են հետագայում, եթե գա
»ավելի նախընտրելի են համարում, ինքնասպանություն գործել:
»Արդ, վերջին անգամ լուրջ մտածեք, լավ կշռադատեք, թե ինչն է
»ձեռնտու, նկատի ունենալով այն, որ ձեր վճիռը ամենալավը լի-
»նի, որովհետև մահացածը այլևս զղջալ չի կարող: Մենք ափսոս-
»ում ենք, որ կովում ենք ձեր դեմ, մեր մեղքն է գալիս, որ դուք
»սպանվում եք, ձեր հանդեպ, ովքեր կյանքի մասին սեթեկեթում եք
»և հիմարություն ցուցաբերում, ուղում ենք ողորմած լինել, որով-
»հետև այդպիսին է քրիստոնյա հոռմայեցիների օրենքը: Ձեզ ոչինչ
»չի մնում, այլ միայն այն, որ անցնելով ավելի լավ պետության
»հպատակության տակ, խոսրովի փոխարեն Հուստինիանոսին հա-
»մարեք ձեզ տեր: Մենք խոստանում ենք ձեզ երաշխիքներ տալ:
»Ինքնասպանության մի դիմեք, երբ հնարավոր է փրկվել: Փորձու-
»թյան հանձնվելը առանց որևէ օգուտ քաղելու փառք չի բերում,
»քանզի դրա մեջ արիություն չկա, այլ ընդհակառակը, դա արիու-
»թյան սպանությունն է: Քաջ է նա, ով տանում է ամենամեծ փոր-
»ձությունները հաջողության ակնկալությամբ: Մարդիկ չեն գովում
»կամավոր մահը, այն ժամանակ, երբ փորձության մեջ առկա է
»փրկության որևէ բարի հույս: Կյանքի աննպատակ ոչնչացումը
»հիմարություն է: Խիզախության անվան տակ մահվան ձգտելը
»գիտակից մարդիկ անխոհեմություն են համարում: Դուք պետք է
»նկատի ունենաք և այն, որ չպետք է աստծու հանդեպ ապերախտ
»լինել, քանզի եթե նա ուզենար ոչնչացնել ձեզ, ով մարդիկ, ապա
»ձեզ չէր կարկառի նրանց ձեռքը, ովքեր ուզում են փրկել ձեզ: Ահա
»մեր ասածը այս է, իսկ դուք որոշեք այնպես, ինչպես դուք ան-
»հրաժեշտ եք գտնում»:

Հորդորը մոտավորապես այսպիսին էր: Պարսիկները սակայն
նույնիսկ լսել չէին ուզում և խուլ էին ձևանում: Այն ժամանակ, զո-
րավարի հրամանով, հոռմայեցիները կրակի տվին միջնաբերդը,
ենթադրելով, որ այս կերպ թշնամիները կհանձնվեն: Հրդեհը արա-
դորեն տարածվեց: Բաղբարոսները աչքի առաջ ունենալով իրենց
խորտակումը, լավ գիտենալով, որ իրենք [փրկության] ոչ մի հույս
չունեն և մոխրի են վերածվելու, գիտենալով նաև, որ սլաշտալան-
վելով էլ չեն կարող փրկվել, հակառակ այդ բոլորին չէին ուզում
հանձնվել թշնամիներին, այլ ի զարմանս հոռմեական զորքի, բո-
լորը միասին վառվեցին ու ոչնչացան: Այս դեպքը պարզ ցույց
տվեց, թե խոսրովը ինչքան մեծ նշանակություն էր տալիս լազի-
կային: Նա լավագույն զինվորներին էր ընտրել որպես Պետրայի

կայազոր, այնքան շատ զենք էր բերել այնտեղ, որ ավար վերցնելու ժամանակ յուրաքանչյուր հռոմայեցի զինվորի հասավ հինդ հողու սպառազինութիւն, թեև ահագին քանակութեամբ զենք ու վառվել էր միջնաբերդում: Այստեղ հայտնաբերվեցին հացի և ապխտած մսի հսկայական պաշարներ, որոնք հինգ տարի կարող էին բավարարել բոլոր պաշարվածներին: Պարսիկներն այնտեղ գինի չէին պահում, այլ միայն քացախ և բավարար չափով ընդեղեն: Երբ հռոմայեցիները գտան նաև առվից հոսող ջուրը, շատ զարմացան և չէին կարողանում այդ բացատրել, մինչև նրանց հայտնի դարձավ զաղտնի ջրմուղի մասին: Թե ինչ է այդ, ես այժմ կպատմեմ:

Երբ Խոսրովը, գրավելով Պետրան, այնտեղ կայազոր հաստատեց, ապա լավ գիտենալով, որ հռոմայեցիները ամեն միջոցով պաշարելու են և առանց հապաղելու քանդելու են ջրի առունները, մտածեց հետևյալը: Քաղաք հոսող ջուրը նա երեք մասի բաժանեց և մի շատ խոր ջրանցք փորելով, առավ երեք ջրմուղների մեջ: Առաջինը գտնվում էր ջրանցքի ամենացածր տեղում, որը ծածկեց հողով և քարերով մինչև ջրանցքի մեջտեղը: Նրա վրա նա անցկացրեց գաղտնի երկրորդ ջրմուղը, որի վրա կառուցեց երրորդ ջրմուղը, այն, որ բոլորի համար նկատելի է և [հոսում է] գետնի վրայով: Այսպիսով ջրանցքը գաղտնի երեք հարկ ունեւ: Այդ մասին հռոմայեցիները պաշարման սկզբում չգիտեին և ավերելով երկացող առուն, այլևս ջրանցքով չզբաղվեցին՝ դրանով իրենց գործը վերջացած համարելով: Նրանք կարծում էին, որ պաշարյալները ջրի պակաս կզգան, բայց սխալվեցին: Պաշարումը երկարեց, և երբ հռոմայեցիները թշնամիներից ոմանց գերի վերցրին, իմացան, որ պաշարյալները առվից են ջուր սփռնում: Տեղն ու տեղը փորելով նրանք գտան երկրորդ ջրմուղը, որը ևս անմիջապես ավերեցին և կարծում էին, որ այլևս թշնամիները ուժասպառ կլինեն: Այս երկրորդ դեպքը ևս նրանց համար դաս չեղավ: Երբ նրանք գրավելով քաղաքը, ինչպես վերևում ասվեց, տեսան նորից առվով հոսող ջուրը, զարմացան և մեծ տարակուսանքի մեջ էին: Գերիներից իմանալով իրականութունը, նրանք համոզվեցին և՛ թշնամիների՝ գործի մեջ ունեցած փութաջանութեան, և՛ իրենց թափթփվածութեան մեջ:

Բնասասը բոլոր գերիներին անմիջապես ուղարկեց կայսեր, իսկ Պետրայի պարիսպը հիմնահատակ ավերեց, որպեսզի թշնամիները նորից իրենց գլխացավանք չպատճառեն: Կայսրը շատ գովեց նրա առաքինութունն ու շրջահայեցութունը՝ ամբողջ պարիսպը

քանդել տալու հարցում: Ահա Բեսսասը իր հաջողութունների և առաքինության համար բոլոր մարդկանց մոտ նորից հռչակ ստացավ: Քանզի անցյալում, երբ նա կարգվել էր Հռոմի կայազորի [պետ] և հռոմայեցիները նրա վրա, որպես շատ քաջ մարդու, մեծ հույսեր էին դնում, նա անհաջողության մատնվեց և Հռոմը գրավվեց դոթերի կողմից, ինչպես եւ այդ մասին վերևում ասել եմ, և հռոմայեցիները մեծ կորուստներ ունեցան: Հուստինիանոսը նրան ևս էր կանչել Բյուզանդիոն և նշանակել պարսիկների դեմ [մզվող պատերազմի] ղորավար: Այն ժամանակ բոլորը ծիծաղում էին այդ բանի վրա, այսպես և կայսեր կարգադրությունը, որ այդ Բեսսասին, դոթերի կողմից գլխովին պարտության մատնվածին, այդ մեկ ոտքը գերեզմանում գտնվող ծերունուն, կյանքի մայրամուտին ընծեռում է մարական պատերազմի [դեկավարությունը]: Բայց ահա, երբ բոլորը այդպիսի կարծիքի էին, այս ղորավարը հաջողություն ձեռք բերեց և նման սխրագործություն [կատարեց]: Այնպես որ մարդկային գործերը տնօրինողը ոչ թե մարդն է, այլ աստծու կամքը, որին մարդիկ, անգիտանալով երևույթների պատճառները, բախտ են անվանում: Երբ մի երևույթ չի ունենում այն ելքը, ինչ ակնկալում են մարդիկ, վերջիններս այս կապում են բախտի անվան հետ: Բայց այս հարցը յուրաքանչյուրը թող իր ցանկացածի պես բացատրի:

Գ Լ Ո Ի Խ 13

Մերմերոսը, երկյուղ զգալով, որ անցած երկար ժամանակվա ընթացքում Պետրային և այնտեղ թողնված պարսիկներին որևէ փորձանք կպատահի, ամբողջ զորքի գլուխն անցած շարժվեց դեպի այն կողմը: Այդ բանին էր նրան մղում հարմար եղանակը, քանզի ձմեռը վերջացել էր: Բայց երբ այդ միջոցին նա մանրամասն իմացավ պատահածի մասին, փոխեց ճանապարհը, քաջ գիտակցելով, որ լաղերը Ֆասիս գետի մյուս կողմում Պետրայից բացի ոչ մի բնակավայր չունեն: Նա շուտ եկավ և գրավեց Իբերիայից Կոլխիս տանող ճանապարհները, այնտեղ, ուր հնարավոր է Ֆասիսն անցնել: Ոտքով անցնելով [Ֆասիսը], ինչպես նաև Ռեոն⁴⁸ կոչված գետը, որը ևս այդ տեղում նավարկելի չէ, նա հայտնվեց Ֆասիսի աջ ափին: Մերմերոսը գրեթե ամբողջ զորքը տարավ Լադիկայի առաջին և խոշորագույն քաղաքը, որը կոչվում է Արխայոպոլիս: Բացի մի քանիսից, բոլորը հեծյալ էին, նրանց էին հետևում նաև ութ փիղ, որոնց վրա կանգնելով պարսիկները, կարծես աշտարակների

վրայից պիտի հարվածեին [թշնամու] զլիսին Իսկապես որ հիացմունքի է արժանի պարսիկների աշխատասիրությունն ու հնարամտությունը Իրերիայից Կոլխիս տանող ճանապարհը, որը դասի թափ է և ամենուրեք ծածկված զժվարանցանելի թփուտներով, խիտ սնառաններով, որն անցյալում համարվում էր, նույնիսկ թեթև հագնված մարդու համար, անանցանելի, նրանք հարթեցին. աշնպես, որ ոչ միայն հեծելազորը հեշտությամբ աշնաեղից անցավ, այլև, իրենց ցանկացած բանակությունը՝ փղերը և չլո արշավանքի ժամանակ նրանց մաս եկան նաև տասներկու հազար զաշնակից սարեյր կաշված հոներ Բերսերոսը սակայն երկյուղ զգալով, որ բարրարտների այսքան մեծ բազմությունը կարող է հանկարծ շենթարկվել իր հրամաններին և պարսից զորքին վնասներ պատճառել, թույլատրեց, որ իրենց հետ արշավանքի գորս գան [միայն] շորս հազար հոգի, իսկ մյուսներին, բազում դրամ պարգևելով, թույլատրեց գնալ իրենց հայրենի երկիրը Զոտմալեցիների զորքը բազկացած էր տասներկու հազար հոգուց, որոնք սակայն բոլորը մի աեղում չէին գանվում. երեք հազարը Արիտապոլիսն էր պաշտպանում, որանց զեկավարում էր Օդոնախոսն ու Բարասը՝ երկուսն էլ բաջ պատերազմազներ և մյուսները ճամբարել էին Ֆոտիսի զեաարերանի աշն կողմում, մաադիր լինելով թշնամիների գորքի հարձակման զեղբում աշնաեղից տմբոջ ուժով օգնություն հասնելը Բրանց զլիսություն էին թեկոտն ու Ուլիզազոսը Բրանց հետ էր նաև Իսապիայի նոր ժամանած պարսկահայ Կարազեսը՝ ութ հարյուր հոների հետ միասին. երբ Թատասը շուտով գրավեց Պետրան, այլևս չէր ուզում շարունակել կռիվը և քաշվելով Պոնտոս ու Զալաստան, սկսեց հոգ տանել իր իշխանությունն աակ գանվող երկրից ժողովելիք եկամուտների մասին, և ահա աչլ զծծությունը պատճառ գարձավ, որ Զոտմալեցիների զործերը նորից վաաանան և Բրովհեան եթև նա, հաղթանակից և Պետրան գրավելուց հետո, ինչպես պատմել եմ, անմիջապես գար լաղերի և իրերների աահմանները և փակեր աշնաեղի լեռնանցքները, իմ կարծիքով պարսկական զորքը կաղիկա մանել այլևս չէր կարողանա և չժամ գորավարը, թերանալով աչլ զործում, թիչ մնաց տմբոջ կաղիկան իր ձեռքով աար թշնամիներին, բոլորովին անաեակով կաշսեր գայթաթի Զոտաինխանոս կայսրը սովորաար ներում էր մեղանչած հրամանատարներին, գրա համար էլ նրանք հաճախ մեղանչում էին և՛ անձնական կյանքում, և՛ պետություն հանդեսը

Կաղերը Իրերիայի սահմաններին մաս ունեին երկու ամբողջ,

Սկանդինավիայի և Սարմատիան⁴⁶, որոնք գտնվում էին շատ դժվարան-
ցանելի ու դժվարամատչելի վայրում: Անցյալում լազերը մեծ հի-
շերով էին պահում դրանք, բանդի տեղում սննդատու ոչ մի բույս
չի աճում, մարդիկ պարենամթերքը բերում են իրենց ուսերի վրա:
Հասարակական կայսրը պատերազմի սկզբում լազերին հետաքննե-
լազերից և տեղում հաստատեց հոսմայեցի գինյութներից բաղ-
կացած կայսրը: Սրանք քիչ անց, պարենի պակասից ճնշված,
թուղեցին այդ ամբողջները, որովհետև ամենին սովոր չէին կախե-
լի նման երկար ժամանակ սնվել կորեկով, իսկ լազերն էլ այլևս
չէին կարող երկար հանապարհ կարելով նրանց ամեն ինչ հաշ-
վաշխել: Ահա պարսիկները գրավեցին ու ավերեցին այդ [ամբողջնե-
րին]: Հաշտության պայմանագրով հոսմայեցիները ետ ստացան
դրանք, փոխարենը տալով Ռոմա ամբողջ և Ֆարանդիոնը: Այդ բո-
լորի մասին նախորդ գրքերում ասվել է⁴⁷: Լազերը այդ ամբողջները
հիմնահատակ բանդեցին, որպեսզի դրանք պարսիկները իրենց գեմ
պատվար չգարձեն: Բայց պարսիկներն այդ [ամբողջներից] մեկը՝
Սկանդինավիայի պարսկանդեցին և հաստատվեցին այնտեղ, իսկ
Մերմերոսը մարտից դուրս տարավ աստի:

Դաշտավայրում գտնվում է Հոսդոպոլիս անունով քաղաքը,
որը Իրերիայից Կալիսի մանուգին տուգինն է հանդիպում: Նա գլու-
րամատչելի է, շատ հեշտությամբ կարելի էր գրավել այն: Գրա
համար էլ լազերը, երկյուղ զգալով պարսիկների հարձակումից, մի
փոքր աստի հիմնահատակ կործանեցին այն: Երբ այդ մասին իմա-
ցան պարսիկները, իսկույն գիմեցին գեղի Արիսալոպոլիս: Մերմե-
րոսը, իմանալով որ թշնամիները համբարել են Ֆասիսի գետաբե-
րանի շուրջը, շարժվեց նրանց վրա: Նա գերազանց նախ պարտու-
թյան մատենել նրանց և ապա պաշարել Արիսալոպոլիսը, որպեսզի
նրանք չգնան պարսից զորքի ետևից և մնան չպատճառեն: Մոտե-
նալով Արիսալոպոլիսի պարսպին, նա ծագրով ուղղունեց [քաղա-
քում] գտնվող հոսմայեցիներին և աղաչարար ասաց, որ շատ շու-
տով գալու է իրենց մոտ, որ նախապես ուզում է խոսել Ֆասիսի գետի
շուրջը համբարած հոսմայեցիների հետ: Հոսմայեցիները ասացին,
որ նա կարող է գնալ ուր որ ցանկանա, ավելացնելով, որ եթե նա
հանդիպի այնտեղի հոսմայեցիներին, դժվար թե վերադառնա:
Հոսմական զորքի հրամանատարները, երբ իմացան այդ մասին,
երկյուղի մեջ բնկան, և վախենալով, որ իրենք այնքան հզոր չեն,
որ դիմադրեն հարձակվողներին, մտան իրենց շինած նավակները
և բոլորն անցան Ֆասիսի գետը: Ինչքան պարեն, որ ի վիճակի էին

կրել, նաւակներով տեղափոխեցին, իսկ մնացածը, որպեսզի թըշ-նամիները չկարողանան օգտվել զրանից, թափեցին դետը: Մի քիչ անց Մերմերոեսը ամբողջ զորքով հասավ այդտեղ և թշնամիների ճամբարը միանգամայն դատարկ գտնելով, սրտնեղեց, վրդովվեց և վտրանման մեջ էր: Նա կրակի տվեց հռոմայեցիների ամրացված ճամբարը և զայրույթից կատաղած անմիջապես շրջվեց և զորքը առաջնորդեց դեպի Արխայոպոլիս:

Գ Լ Ո Ւ Ն 14

Արխայոպոլիսը գտնվում է մի շատ ժայռոտ բլրի վրա, նրա մոտից հոսում է քաղաքի վերևի լեռներից իջնող մի գետ: [Քաղաքի] ցածրագիր մասի դարպասները, որոնք տանում են դեպի բլրի ստորոտը, անմատչելի չեն, միայն դաշտից [դարպասները] տանող Հանապարհը անհարթ է: Իսկ բարձրագիր մասի դարպասները դուրս են գալիս դառիթափ տեղում և այգ պատճառով անշափ դժվարամատույց են, բացի դրանից նրանց առջև տարածվում են մացառուտներով ծածկված վայրեր: Քանի որ տեղի բնակիչները այլուստ չէին կարող ջուր հայթայթել, քաղաքի կառուցողները մինչև դետը երկու պարիսպ կառուցեցին, որպեսզի ասլահով կերպով կարողանան գետից ջուր վերցնել: Մերմերոեսը որոշել էր ամբողջ ուժով հենց այստեղ գրոհել և հետևյալ պատրաստությունն էր տեսնում: Նախ և առաջ հրաման տվեց սաբեյրներին պատրաստել բաղմաթիվ խոյեր, որոնց մարդիկ կարողանան կրել իրենց ուսերի վրա, որովհետև սովորական մեքենաները ոչ մի կերպ հնարավոր չէր բերել Արխայոպոլիսի՝ լեռան ստորոտում գտնվող պարիսպների մոտ: Նա լսել էր, թե հռոմայեցիների դաշնակից սաբեյրներն ինչ էին արել մի քիչ առաջ Պետրայի պարիսպների հետ, և հետևելով այդ մտահղացմանը, ուզում էր նրանց փորձից օգուտ քաղել: Նրանք կատարեցին հրամանը և անմիջապես սարքեցին բաղմաթիվ այնպիսի խոյեր, որպիսիքը, ինչպես քիչ առաջ ասացի, սաբեյրները սարքել էին հռոմայեցիների համար: Այնուհետև նա գոլումիտ կոչվածներին ուղարկեց քաղաքի վառիթափ կողմը, կարգադրելով ամբողջ ուժով նեղել այստեղ գտնվող թշնամիներին: Դուրմիտները բարբարոսներ են, բնակվում են Պարսկաստանի կենտրոնում, սակայն երբեք չեն դարձել պարսից արքայի հպատակներ. հաստատված լինելով միանգամայն անանցանելի բարձրաբերձ լեռներում, հնից սկսած մինչև օրս ապրում են անկախ: Նրանք մշտապես վարձով ծառայում են պարսից բանակում և նրանց հետ արշավում թշնամիների վրա:

բոլորը հետևակ են, յուրաքանչյուրը կրում է թուր, վահան, ձեռքում ունեն երեքական նիզակ, շատ լավ են կռվում գահավեժ տեղանքում և լեռնագագաթներում՝ ինչպես տափարակ տեղում։ Այդ իսկ պատճառով Մերմերոները կարգադրեց նրանց կռվել այդ տեղում, իսկ ինքը մնացած ամբողջ զորքով շարժվեց դեպի ցածի դարպասները՝ իր հետ տանելով խոյերը և փղերին։ Պարսիկները սաբեյրների հետ այնքան շատ նետեր էին արձակում դեպի պարիսպը, որ երկինքը ծածկվեց սլաքներով և քիչ էր մնացել այստեղի հռոմայեցիներին ստիպելին թողնել ատամնաշարը։ Իսկ գոլումիտներն էլ գահավեժ տեղերից թափով պարիսպներից ներս նետելով նիզակները, շատ էին նեղում իրենց դեմ գտնվող թշնամիներին։ Հռոմայեցիների վիճակը ամեն տեսակետից վատ էր, շատ վատ, օրհասական։

Այն ժամանակ Օդոնախոսն ու Բաբասը, գուցե կամենալով քաջագործություն ցուցաբերած լինել, կամ էլ ցանկանալով փորձել զինվորներին, բայց գուցե և աստվածային մղմամբ, մի քանի զինվորների թողեցին ատամնաշարերի վրա գիմադրելու, իսկ մեծ մասին հրավիրելով, հետևյալ բովանդակությամբ մի կարճ հորդոր կարդացին. «Դուք տեսնում եք, ով զինակիցներ, առկա վտանգը և յմեղ համակած դժվարությունները։ Բայց մենք պետք է, որ ամենանկին չվհատվենք փորձության առաջ։ Ովքեր կտրել են փրկության հույսերը, նրանց կփրկի միայն փրկությունից չկառչելը։ Որովհետև տեղ ով գողում է իր կյանքի վրա՝ հատկապես նա է կործանվում։ Ներկա դժվարին իրավիճակի մեջ մենք պետք է մտածենք հետևյալի մասին. ատամնաշարից գիմադրելով թշնամիներին, մենք մեր փրկության գործը չենք ապահովի, թեկուզ մեծ եռանդ ցուցաբերենք դեպի մարտը։ Երբ ճակատամարտի մասնակիցները իրարից հեռու են գտնվում, ոչ մեկն էլ հնարավորություն չի ունենում քաջագործություն ցուցաբերել, և մարտի [եղբ] մեծամասամբ գտնվում է բախտի ձեռքում։ Բայց եթե ընդհարումը տեղի ունենա մոտիկից, ապա այստեղ ռազմական ոգին է, որ վճռում է հարցը, և արիության հետ հաղթանակն էլ կգա։ Առանց դրան, եթե նույնիսկ սլարսպից մարտնչողները հաջողություն ունենան, այդ հաջողությունից ոչ մի օգուտ չկա, որովհետև եթե տվյալ դեպքում նրանք ետ են մղում թշնամիներին, ապա հաջորդ օրը վտանգը նորից իր ամբողջ հասակով կանգնում է, և եթե մի փոքր էլ սխալ թույլ տվեցին, պարզ է, որ կոչնչանան ամբողջությունների հետ միասին։ Հակառակորդներին ձեռնամարտում հաղթելն է հաստատուն

»փրկութիւնն բերում: Ահա այդ ի նկատի ունենալով փութանք թըշ-
 անամիների դեմ, ապավինելով բարձրյալի օգնության, ներկա ան-
 »հուսալի վիճակում բարի հույսեր ստանալով: Սովորաբար աստ-
 »ված փրկում է նրանց, ովքեր ամենևին փրկության հույսեր չու-
 »նեն»:

Ահա այսպես հորդորեցին Օդոնախոսն ու Բաբասը և բացելով
 դարպասները, վազքով դուրս հանեցին զորքը: Տեղում մնացին մի-
 այն մի քանի հոգի հետևյալ պատճառով: Նախորդ օրը լազերի մե-
 ծամեծներից մեկը, Արխայոպոլսի բնակիչ, բանակցութիւնների մեջ
 էր մտել Մերմերոնսի հետ՝ հայրենիքին դավաճանելու մտադրու-
 թյամբ: Մերմերոնսը նրանից միայն մի բան խնդրեց անել սլարսիկ-
 ների համար, այն, որ երբ սկսվի գրոհը պարիսպների վրա, նա թու-
 քուն կերպով կրակի տա այն տները, ուր պահվում է ցորենն ու մնա-
 ցած սլարենամթերքը: Նա այդպիսի առաջարկ արեց, նկատի ունե-
 նալով, որ կկատարվի երկուսից մեկը, կամ հռոմայեցիները զբաղ-
 ված լինելով հրդեհը [հանգցնելու] գործով, հնարավորութիւն կստան
 [պարսիկներին] բարձրանալ պարսպի վրա, կամ էլ պաշտպանվե-
 լով և դիմադրելով պարսիկներին, անուշադրության կմատնեն այդ
 տները: Այդպիսով կհրդեհվեն հացահատիկն ու մյուս սլարենա-
 մթերքը և իրենք առանց որևէ գովարության կարճատև պաշարու-
 մից հետո կգրավեն Արխայոպոլիսը: Ահա Մերմերոնսը այդ նկատի
 ունենալով նման առաջարկ արեց լազին: Վերջինս խոստացավ խրն-
 դիրքը կատարել: Նա տեսնելով, որ գրոհը եռուն վիճակում է, թա-
 քուն կերպով կրակի տվեց այդ տները: Երբ հռոմայեցիները հան-
 կարծ նկատեցին բարձրացող բոցը, մի քանիսը շտապեցին այն-
 տեղ և մեծ գովարությամբ հանգցրին կրակը, որը համենայն դեպս
 որոշակի վնաս հասցրեց: Մնացած բոլորը, ինչպես ասվեց, շարժ-
 վեցին թշնամիների վրա, շփոթության մատնեցին նրանց և շատե-
 լին կոտորեցին: Վերջիններս չէին փորձում պաշտպանվել կամ
 հարվածել: Պարսիկները բոլորովին էլ չէին սպասում, որ թշնամին,
 լինելով անչափ փոքրաթիվ, դուրս կգա իրենց դեմ, այդ պատճա-
 ռով գրոհում էին բավական նոսր շարքերով, առանց կարգ ու կա-
 նոնի: Նրանք, ովքեր իրենց ուսերի վրա էին տանում խոյերը, հաս-
 կանալի չ, անդեն էին և մարտին անպատրաստ, իսկ մյուսներն էլ
 իրենց ձեռքերում ունենալով ձգած լազերները, ոչ մի կերպ չէին կու-
 րող դիմադրել իրենց ընդհուպ մոտեցած թշնամիներին: Ահա այս-
 պիսի վիճակում հռոմայեցիները աջ ու ձախ կոտորում էին նրանց:
 Այն ժամանակ, ինչպես պատմում էին ոմանք, մի փիղ էլ վիրա-

վորվեց կամ ինքնաբերաբար տաճնապի մատնվեց, սկսեց շուռ ու մուռ գալ, ծառս լինել, իր վրա նստածներին ցած գլորեց ու խախտեց մյուս [փղերի] շարքերը։ Բարբարոսները փախուստի գիմեցին այդտեղից, իսկ հռոմայեցիներն առանց որևէ վախի՝ հանդիպածին կոտորում էին։ Իսկապես զարմանալի է, որ հռոմայեցիները քաջատեղյակ լինելով փղերով զինված թշնամիների դեմ մարտնչելու եղանակին, իրադրությունից շփոթված, ոչ մի անհրաժեշտ միջոցի չգիմեցին, բայց դա նրանց համար տեղի ունեցավ ինքնաբերաբար։ Այժմ կպատմեմ, թե ինչը նկատի ունեմ։

Երբ խոսրովն ու մարաց զորքը գրոհում էին Եդեսիայի վրա, փղերից մեկը, որի վրա էին նստած պարսից ամենամարտունակ զինվորները, մոտեցավ պարսպին և թվում էր, որ կարճ ժամանակամիջոցում, նա ձնշում գործելով [քաղաքի] աշտարակներից մեկի պաշտպանների վրա, որոնց գլխին հաճախակի հարվածներ էին տեղում, պատճառ է դառնալու քաղաքի գրավման։ Այդ փիղը քաղաքավեր մեքենայի էր նման։ Բայց հռոմայեցիներն այդ վտանգից խուսափեցին, աշտարակից մի խոզ կախելով։ Կախված խոզը բնականաբար ճղճողում էր, որից փիղը վախեցած ծառս եղավ և մի քիչ հետո հեռացավ։ [Եդեսիայում] ահա այդ էր տեղի ունեցել, իսկ տվյալ դեպքում իրենց անտարբերության պատճառով զլացած հռոմայեցիների բախսը բանեց։ Բայց քանի որ Եդեսիան հիշեցի, չեմ ուղում լռության մատնել այն հրաշքը, որ այս պատերազմից առաջ տեղի ունեցավ։ Երբ խոսրովը որոշել էր խախտել այսպես կոչված հավիտենական հաշտության պայմանագիրը, այս քաղաքում մի կին, ամեն ինչով սովորական, երկու գլխանի մի երեխա բերեց։ Ապագա իրադարձությունները հաստատեցին դրա ինչ նշանակելը, որովհետև Եդեսիան, գրեթե ամբողջ Արևելքը և հոռմեական պետության մեծ մասը երկու թագավորների կովի ասպարեզ դարձան։ Ահա այս կատարվեց այնտեղ։ Ես վերադառնում եմ ընդհատածս խոսքին։

Երբ մարտական զորքի մեջ այսպիսի խուճապ առաջացավ, նրանք, ովքեր ետևի շարքերում էին, տեսան առաջին շարքերում գտնվողների շփոթությունը, բայց չիմանալով թե ինչ է պատահել, իրենք ևս վախեցած՝ անկազմակերպ փախուստի գիմեցին։ Նույնը պատահեց նաև դոլմիտների հետ (նրանք կատարվածը բարձր տեղից էին դիտում), որոնք ևս խայտառակ փախուստի գիմեցին։ [Թշնամիների] փախուստն ընդհանուր էր։ Բարբարոսներից չորս հազար հողի տեղում ընկան, որոնց մեջ էին երեք ղորահրամանա-

տար: Հռոմայեցիները գրավեցին նաև պարսկական շորս դրոշ և անմիջապես ուղարկեցին Բյուզանդիոն՝ կայսեր: Պատմում են, որ պարսիկները կորցրին ոչ պակաս, քան երկու բյուր ձի, որոնք ոչ թե սպանվեցին կամ վիրավորվեցին թշնամիների կողմից, այլ երկար ճանապարհ կտրելով, անշափ հոգնեցին, բացի այդ, երբ Հաղիկա հասան, բավարար կեր չգտնելով, սովի ու հիվանդությունների պատճառով գլխովին ոչնչացան:

Մերմերոեսը իր այս նախաձեռնության անհաջողությունից հետո ամբողջ զորքով գնաց Մոխերեսիս, որովհետև պարսիկները, հակառակ Արխայոպոլսում կրած անհաջողության, դեռևս իրենց տիրապետության տակ էին պահում մնացած Հաղիկան: Մոխերեսիսը գտնվում է Արխայոպոլսից մեկ օրվա հեռավորության վրա և ունի բազմաթիվ մարդաշատ գյուղեր: Սա Կոլխիսի ամենաբարեբեր շրջանն է: Այստեղ աճում են խաղողի որթը և այլ պտղատու ծառեր, մի բան, որ Հաղիկայի մյուս [շրջաններում] չկա: Այստեղով հոսում է Ռեոն գետը, որի ափին դեռ հնում կոլխերը մի ամրոց էին կառուցել, որի մեծ մասը հենց իրենք էլ հետագայում հիմնահատակ քանդեցին, որովհետև ամրոցը լինելով շատ հարթ դաշտավայրում, գտան, որ այն դյուրամատչելի է: Հնում հունարեն լեզվով այդ ամրոցը կոչվում էր Կոտիաիոն, իսկ այժմ լազերն [հունարենին] անտեղյակ, անվանում են Կոտաիս⁵¹, աղավաղելով անունը: Այդ մասին պատմել է Արիանոսը: Ուրիշներն էլ պատմում են, որ այս վայրում անցյալում քաղաք կար և կոչվում էր Կոյտայոն, որ այստեղից չր ծագում Այետեսը⁵², և այդ է պատճառը, որ պոետները նրան կոյտայեցի են անվանում, իսկ Կոլխիս երկիրը՝ Կոյտաիս: Մերմերոեսը շտապում էր այդ [ամրոցը] նորոգել, բայց որովհետև այդ գործի համար և ոչ մի միջոց չունեի, բացի դրանից ձմեռն էլ արդեն վրա էր հասել, ամրոցի քանդված մասերը շտապ կարգով փայտով ամրացրեց և մնաց այնտեղ: Կոտաիսին շատ մոտ մի անառիկ ամրոց կա՝ Ութիմերեսո անունով, ուր լազերը հուսալի կայազոր ունեին: Ամրոցը պահպանում էին նրանց հետ միասին նաև փոքրաթիվ հռոմայեցի զինվորներ: Ահա Մերմերոեսը ամբողջ զորքով [Կոտաիսում] էր մնում, իր ձեռքում ունենալով Կոլխիս երկրի լավագույն [շրջանները], և խոչընդոտ հանդիսանալով հակառակորդին՝ պարեն մատակարարել Ութիմերեսո ամրոցին, ինչպես նաև Սվանիա կամ Սկյումնիա կոչված երկիրը երթևեկել, թեև վերջինս [հռոմայեցիներին] էր ենթակա. թշնամիները, նստած լինելով Մոխերեսիսում, փակում էին լազերի ու հռոմայեցիների՝ դե-

պի այնտեղ տանող ճանապարհը: Ահա այդպիսիք էին պատերազմական գործերը Հաղիկայում:

Գ Լ Ո Ւ Խ 15

Խոսքովի դեսպան Իսդիգունասը, որ հաշտության շուրջը բանակցությունների մեջ էր մտել Հուստինիանոս կայսեր հետ, Բյուզանդիոնում շատ ժամանակ վատնեց: Երկար վիճաբանություններից հետո ի վերջո համաձայնության եկան, որ երկու թագավորները հնգամյա զինադադար կնքեն, որի ընթացքում առանց երկյուղի, այցելելով մեկը մյուսին, և դեսպանություններ ուղարկելով, լուծեն Հաղիկային և սարակինոսներին վերաբերող վիճելի հարցերը: Սահմանվեց, որ պարսիկները հռոմայեցիներից ստանում են այս հնգամյա զինադադարի համար քսան կենտինար ոսկի, իսկ նախորդ զինադադարից մինչև ներկա զինադադարի միջև ընկած տասնութ ամիսների համար, երբ երկու կողմերը բանակցությունների մեջ չեն ևս վեց կենտինար: Ահա այս պայմաններով [միայն] պարսիկները պատրաստ էին հաշտության մասին բանակցություններ սկսել: Իսդիգունասը պահանջում էր քսան կենտինարը միանվազ, իսկ կայսրը, որպեսզի իր ձեռքում գրավական ունենա Խոսքովի կողմից պայմանները չխախտվելու մասին, ուղում էր ամեն տարի շորս կենտինար տալ: Բայց ի վերջո հռոմայեցիները, որպեսզի այն տպավորությունը չստեղծվի, թե իրենք ամեն տարի պարսիկներին հարկ են վճարում, միանգամից տվեցին ամբողջ սահմանված ոսկին: մարդիկ ավելի շուտ ամաչում են ոչ թե վատ արարքից, այլ վատ խոսքից: Պարսիկների մեջ կար Բերսաբուս անունով շատ խելացի մի մարդ: Խոսքով արքայի մտերիմը: Սրան ժամանակին Վալերիանոսը Հայաստանում պարտության մատնեց և գերի վերցնելով անմիջապես կայսեր ուղարկեց Բյուզանդիոն, ուր նա երկար ժամանակ հսկողության տակ էր: Խոսքովը ցանկանում էր փրկագնով Բերսաբուսին պարսից երկիրը վերադարձած տեսնել: Այժմ ահա Հուստինիանոս կայսրը Իսդիգունասի խնդրանքով նրան աղատ արձակեց, որովհետև կայսեր հայտնվել էր, թե այս դեսպանն ի վիճակի է Խոսքովին համոզել, որ նա պարսից զորքը դուրս հանի Հաղիկայից: Այս զինադադարը հռոմայեցիների և պարսիկների միջև կնքվեց Հուստինիանոս կայսեր ինքնակալության քսանհինգերորդ տարում⁵³: Հաշտության պայմաններից հռոմայեցիներից շատերը բավական դժգոհ էին, բայց ես չեմ կարող ասել իրավացի էին նրանք արդյոք, թե ոչ:

Նրանք ասում չին, որ հաշտութիւնը կնքվեց այն ժամանակ, երբ Լադիկան ամուր կերպով գտնվում է պարսիկների ձեռքում, որ այս հնգամյա ժամկետի ընթացքում նրանց ոչ ոք չի խանգարի և նրանք այդ միջոցին աներկյուղ և հանգիստ կերպով կկարողանան բնակվել Կուխիս երկրի լավագույն [շրջաններում], իսկ հոռմայեցիները հետագայում նրանց այնտեղից հանելու ոչ մի միջոց չեն ունենա: Ընդհակառակը, Բյուզանդիոնը ասպաղայում պարսիկների համար այդտեղից ավելի դյուրամատչելի կլինի: Ահա շատերն այդ նկատի ունենալով դժգոհ էին, տրտնջում էին և վարանման մեջ էին: Ըստ շատերի ենթադրության, այս զինադադարի առթիվ միանգամայն պարզ դարձավ պարսիկների վաղեմի ցանկութիւնը՝ հոռմայեցիներին հարկատու դարձնել, այն էլ ոչ պատերազմում՝ հաղթանակ տանելով, ոչ էլ այլ կերպ գերազանցելով. որ Խոսրովը՝ հոռմայեցիների վրա սահմանեց տարեկան չորս կենտինար հարկ, մի բան, որին նա հենց սկզբից բացահայտ ձգտում էր, և այժմ տասնմեկ տարվա և վեց ամսվա համար զինադադարի պատրվակով փաստորեն ստանալու էր քառասուն վեց կենտինար հարկ, բայց հաշտության կնքման անվան տակ, թեպետև, ինչպես ասվեց, դեռ շարունակում էր բռնանալ և պատերազմ մղել Լադիկայում: Եվ վերջապես, որ հոռմայեցիները ասպաղայում ոչ մի հուլս էլ չունեին պրծնել դրանից և գտնում էին, որ դարձել են պարսիկների բացահայտ հարկատուները: Ահա այսպիսի կարծիքներ էին արտահայտվում:

Իսկ Իսդիդունասը այնքան շատ դրամ ստացավ, ինչքան դեսպաններից և ոչ մեկը երբեքից, և իմ կարծիքով ամենահարուստ պարսիկը դառնալով, վերադարձավ հայրենիք: Հուստինիանոս կայսրը նրան շափից շատ պատվեց և նվիրեց շատ դրամ: Նա միակն էր դեսպաններից, որ հսկողության չենթարկվեց: Նա և նրան ուղեկցող բոլոր բարբարոսները, որոնք շատ շատ էին, ամենամեծ իրավունքներն ստացան, այն է՝ երկար մնալ, հանդիպել ում հետ որ փափագեն, շրջել ամբողջ քաղաքով մեկ, առնել ու ծախել ինչ ցանկանան, ամեն տեսակ գործարքներ կնքել և միանգամայն անկաշկանդ իրենց գործերը վարել, կարծես սեփական քաղաքում լինեին: Նրանց չէր հետևում և ոչ մի հոռմայեցի, նրանց հետ ամենեվին ոչ ոք չէր լինում, ոչ էլ հսկում էր, ինչպես ընդունված է:

Այդ նույն ժամանակ մի այնպիսի բան պատահեց, որ ինչքան մեծ գիտենք, նմանը նախկինում չէր եղել: Տարվա աշնան ժամանակն էր, բայց այնպիսի արտակարգ շոգ էր ու տոթ, ինչպես ամ-

ռանր: Մաղկեցին բնականից ոչ մի տարբերություն չունեցող բա-
ղում վարդեր, կարծես գարուն լիներ: Գրեթե բոլոր ծառերը նորից
պտղաբերեցին, խաղողի որթերի վրա ոչ պակաս չափով ողկույզ-
ներ կախվեցին, թեև այգեկուծը ոչ շատ օր առաջ վերջացել էր:
Նման երևույթները բացատրելու ընդունակ մարդիկ նախագուշակում
էին, թե կկատարվի ինչ-որ անսպասելի կարևոր բան, ոմանք՝ լավ,
ոմանք՝ վատ: Բայց իմ կարծիքով դրա պատճառը հարավային բա-
միներն էին, որոնք սովորականից շատ ավելի փչեցին, անսովոր
կերպով և անժամանակ, և երկրում շատ ջերմություն առաջացավ:
Եվ եթե նույնիսկ, ինչպես նրանք ասում են, որևէ բան նշանակում
է այս անակնկալ երևույթը, դա հաստատ կտեսնենք հետագայում
տեղի ունեցածից:

Գ Լ Ո Ւ Խ 16

Այն միջոցին, երբ Բյուզանդիոնում հռոմայեցիների և պար-
սիկների միջև հաշտության բանակցություններ էին վարվում, Հա-
զիկայում տեղի ունեցավ հետեւյալը. ինչպես ես նախորդ գրքերում
ասել եմ, լազերի թագավոր Գուբազեսը, երբ իմացավ, որ խոսրովը
դավադրություն է կազմակերպում իր կյանքի դեմ, մոտ հարաբե-
րություններ հաստատեց հռոմայեցիների հետ: Բայց լազերից շա-
տերը, հանդիպելով հռոմայեցի զինվորների շատ վատ վերաբեր-
մունքին, և վրդովված լինելով հատկապես զորահրամանատարների
դեմ, մեծամասամբ պարսկասեր դարձան, ոչ թե որովհետև հա-
վանում էին պարսից վարչակարգը, այլ որովհետև ուզում էին
նրանց օգնությամբ ազատվել հռոմայեցիների իշխանությունից:
Առկա դժվարությունից նախընտրում էին այն, որը դեռ
չկար: Հազերի մեջ կար Թեոֆոբիոս անունով նշանավոր մի
մարդ: Նա միանգամայն գաղտնի բանակցությունների մեջ մտավ
Մերմերոեսի հետ և խոստացավ հանձնել Ութիմերեսո ամրոցը:
[Մերմերոեսը] այդ բանին նրան մղեց մեծ հույսեր տալով, վըս-
տահեցնելով, որ նման արարքով նա կդառնա խոսրով արքայի
ամենամտերիմներից մեկը, և պարսիկների մոտ նրա անունը կզըր-
վի ու հավիտյան կհիշվի՝ որպես [իրենց] բարերարի, նա ձեռք
կբերի մեծ փառք, հարստություն և կարողություն: Այդ [խոսքերից]
ագնորված, Թեոֆոբիոսը առավել ջանասիրությամբ դիմեց ձեռ-
նարկին: Այն ժամանակ հռոմայեցիների և լազերի միջև կապ հաս-
տատելու և ոչ մի հնարավորություն չկար, բայց պարսիկները
միանգամայն աղատ շրջում էին նրանց ամբողջ երկրով մեկ: Հռո-

մայեցիների և լազերի մի մասը սալարել էր Ֆասիս գետի մոտ, իսկ մյուս մասը՝ թաքնվել Արխայոպոլսում, կամ նրա մոտ գտնվող ամրութիւններում: Ինքը, լազերի թագավոր Գուբազեսը լեռներում անգործ մնում էր: Թեոֆոբիոսը առանց որևէ դժվարութեան, կարողացավ ի կատար ածել Մերմերոսին տված խոստումը: Նա, լինելով ամրոցում տեղի լազերից և հռոմայեցիներից բաղկացած կայազորին ասաց, որ հռոմայեցիների ամբողջ զորքը կործանվել է, որ թագավոր Գուբազեսի և նրա հետ եղող բոլոր լազերի գործը խաթարվել է, ամբողջ Կոլխիսը պարսիկների ձեռքում է և ոչ մի հույս չկա, որ հռոմայեցիները կամ Գուբազեսը կկարողանան վերանվաճել երկրի իշխանութիւնը, քանի որ, եթե նախկինում այս գործին ձեռնարկել էր մենակ Մերմերոսը, գլխավորելով առավել քան յոթ բյուր պարսիկ մարտիկների, և բազմաթիվ բարբարոս սաբելոնների, այժմ հոսորովն է գալիս անհամար զորքով, որն անակնկալ կերպով միացավ նրանց, և կոլխերի երկիրը նման զորքի համար նեղ կգա: Ահա այսպիսի հրեշավոր խոսքերով Թեոֆոբիոսը այստեղի կայազորին զգեց մեծ երկյուղի և շփոթութեան մեջ: Նրանք հանուն իր հայրերի աստծո պաղատում էին Թեոֆոբիոսին՝ կարողութեան սահմաններում նեցուկ կանգնել իրենց ներկա կացութեանը: Նա խոստացավ հոսորով արքայից փրկութեան մասին երաշխիքներ ստանալ, որից հետո նրանք ամրոցը թող հանձնեն պարսիկներին:

Երբ Թեոֆոբիոսը ստացավ նրանց հավանութիւնը, անմիջապես գնաց Մերմերոսի մոտ և անձնապես հանդիպելով նրան, ամեն ինչ պատմեց: [Մերմերոսը] ամենաընտրյալ զինվորներին [Թեոֆոբիոսի] հետ Ութիմերեոս ուղարկեց՝ տեղի կայազորին կյանքի և ունեցվածքի անձեռնմխելիութեան մասին երաշխիքներ տալու և տիրանալու այդ ամրոցին: Ահա այս ճանապարհով պարսիկները տիրացան Ութիմերեոս ամրոցին և է՛լ ավելի ամրապնդեցին [իրենց] տիրապետութիւնը Լադիկայում: Պարսիկներն այդպիսով ոչ միայն իրենց հպատակեցրին Լադիկան, այլև Սկյումնիան և Սվանիան, իսկ Մոխերեսիսից մինչև Իբերիա ընկած բոլոր շրջանները տանող ճանապարհը հռոմայեցիների և լազերի թագավորի համար այդ ձևով փակվեց: Ո՛չ հռոմայեցիները, և ո՛չ էլ լազերը ի վիճակի չէին գիմադրել թշնամիներին, որովհետև չէին համարձակվում իջնել լեռներից, ոչ լլ ամրութիւններից դուրս դալ՝ ընդդեմ թշնամիների:

Մերմերոսը ձմռանը Կոտախում փայտե պարիսպ կառուցեց

և այնտեղ հաստատեց ոչ պակաս քան երեք հազար ռազմունակ պարսիկներից բաղկացած կայազոր: Նա բավարար քանակությամբ զինվորներ թողեց Ութիմերեսում, կառուցեց լազերի մյուս ամրոցը՝ Սարապանիսը, որը գտնվում է Լազիկայի հեռավոր ծայրամասում, ուր և հաստատվեց: Այնուհետև, երբ իմացավ, որ հռոմայեցիներն ու լազերը ճամբար են գրել Ֆասիսի գետաբերանի մոտ, ամբողջ զորքով շարժվեց նրանց դեմ: Գուբազեսն ու հռոմեական զորքի հրամանատարները, տեղեկանալով այդ մասին, չդիմադրեցին թշնամիներին, այլ ցրվեցին և յուրաքանչյուրը փրկվեց ինչպես կարողացավ: Գուբազեսը բարձրացավ լեռնագագաթները, ձմեռելու իր կնոջ, երեխաների և մերձավորագույն ազգականների հետ. տաժանելի պայքար մղելով [ձմռան] դժվարությունների և անելանելի վիճակի դեմ. նա հույս ուներ Բյուզանդիոնից օգնություն ստանալ, մի բան, որ մխիթարություն էր իր համար ներկա վիճակում և ակնկալում էր ավելի լավ [օրեր տեսնել]: Դա իհարկե մարդկային է: Մյուս լազերը, հարգանք տածելով դեպի թագավոր Գուբազեսը, նույնպես ձմեռում էին լեռնագագաթներում. ճիշտ է այնտեղ թշնամիների կողմից ոչ մի փորձության չէին հանդիպում, որովհետև ոսոխների համար այս լեռները, հատկապես ձմռանը, անհաղթահարելի են և միանգամայն անմատչելի, բայց կոտորվում էին սովից, սառնամանիքից և այլ դժվարություններից:

Մերմերոեսը Մոխերեսիսի գյուղերում հնարավորին չափ շատ տներ կառուցեց, բոլոր շրջաններից հավաքեց պարեն, ապա սկսեց լեռնագագաթներն ուղարկել իր կողմն անցած դասալիքներից ոմանց և երաշխիքներ տալով կարողացավ իր մոտ բերել [ուրիշ] շատերին: Վերջիններիս նա առատորեն ապահովում էր պարենով, որի կարիքը նրանք զգում էին և հոգում էր նրանց մասին կարծես իր հարազատները լինեին. որպես երկրին տիրացած՝ ամեն ինչ տնօրինում էր ազատորեն: Նա Գուբազեսին գրեց հետևյալը. «Երևի ու բան է կարգավորում մարդկանց կյանքի ընթացքը՝ ուժն ու յիտհեմությունը: Հզորները, իրենց հարևաններից ուժեղ լինելով, ապրում են ինչպես որ ցանկանան և վարվում են ավելի թուլերի »հետ այնպես, ինչպես իրենք են ուզում: Իսկ նրանք, ովքեր իրենց »թուլության պատճառով ծառայում են հզորներին, տկարությունը »րուժում են խոհեմությամբ, հաճոյանում են հզորներին և կարո »ղանում են նախկինի պես իրենց երկրում ապրել, հաճկատարու »թյամբ օգտվում են այն ամենից, ինչից իրենց թույլ լինելու պատ »ճառով զուրկ են: Եվ դա այդպես է ոչ միայն մի ժողովրդի մոտ,

»դա ընդհանուր է բոլոր մարդկանց համար: Համայն աշխարհում
 »դա կարծես բնական օրենք է: Դու, ո՞վ սիրելի Գուբազես, եթե
 »հույս ունես պատերազմում հաղթել պարսիկներին, մի դանդաղիր,
 »թող քեզ ոչինչ չխանգարի այդ գործում: Դու մեզ կգտնես Հազի-
 »կայի ցանկացած տեղը՝ քո հարձակմանը դիմադրող, մենք կմար-
 »տունենք այս երկրի համար ինչքան որ կարողություն ունենք: Հե-
 »տևաբար դու պետք է մեր դեմ քաջաբար կռվես: Բայց ինքդ գի-
 »տես, որ ի վիճակի չես հաղթահարելու պարսից զորությունը:
 »Դու, ով քաջդ, անցի՛ր երկրորդին՝ «ծանիր՝ զքեզ»-ին, երկրպա-
 »գի՛ր քո տեր հոսրովին որպես արքայի, հաղթողի և տիրակալի,
 »խնդրի՛ր ողորմած լինի քո կատարածի համար, որպեսզի փրկվես
 »տաժանելի փորձություններից: Ես իմ վրա եմ վերցնում հոսրով
 »արքային՝ քո հանդեպ ողորմած անելու, քեզ երաշխիքներ տալու
 »գործը: Ես քեզ որպես պատանդ եմ տալիս պարսից երևելի իշխա-
 »նավորների երեսաներ և [հավաստիացում], որ ամեն ինչ, կյան-
 »քըդ, թագավորությունդ առհավետ ապահով կունենաս: Բայց
 »եթե դրանից և ոչ մեկը դու չես ցանկանում ունենալ,
 »թող, գնա՛ մի ուրիշ երկիր և հնարավորություն տուր քո ան-
 »մտությունք դժբախտ դարձած լազերին ազատ շնչելու,
 »աղատվելու իրենց վրա ծանրացած տանջանքներից: Սին
 »հույսերով տարվելով մի՛ ցանկար նրանց կատարյալ կործա-
 »նումը: Ես նկատի ունեմ հռոմայեցիներից [սպասածդ] օգնու-
 »թյունը: Նրանք երբեք ի վիճակի չեն լինի քեզ սլատժելու,
 »ինչպես մինչև օրս էլ չկարողացան»: Մերմերոեսն այդ գրեց:
 Բայց Գուբազեսը չէր համոզվում և շարունակեց մնալ լեռ-
 նագագաթներում, սպասելով հռոմայեցիների օգնությանը. դեպի
 հոսրովը ունեցած իր թշնամության պատճառով, ամենևին չէլ
 ուզում հույսերը կտրել հռոմայեցիներից. մարդիկ իրենց դատողու-
 թյունը մեծամասամբ հարմարեցնում են իրենց ցանկություններին
 և միշտ քաղցր խոսքն են ունկնգրում, ընդունում այն ամբողջու-
 թյամբ, չեն ստուգում՝ գուցե սխալ է, իսկ տխրեցնող [խոսքին] չեն
 հավատում, որովհետև նա ցավ է պատճառում, չորոնելով՝ գուցե
 դա ճիշտ է:

ԳԼՈՒԽ 17

Այդ նույն ժամանակ Հնդկաստանից եկող մի քանի մենակ-
 յացներ, իմանալով, որ Հուստինիանոս կայսրը ջանում է, որ հռո-
 մայեցիներն այլևս մետաքսը պարսիկներից չդնեն, եղան կայսեր
 մոտ, խոստացան նրան տնօրինել մետաքսի գործն այնպես, որ-

պեսզի հռոմայեցիներն այդ ապրանքն այլևս չգնեն իրենց թշնամի պարսիկներից և կամ այլ ժողովրդից։ Նրանք երկար ժամանակ ապրել էին հնդկական բազմաթիվ ժողովուրդներով բնակեցված երկրում, որը կոչվում է Սերինդա և մանրակրկիտ ուսումնասիրել, թե ի՞նչ ձևով կարելի է հռոմայեցիների երկրում մետաքս ստանալ։ Կայսրը մանրամասն հետաքրքրվեց և հարցուփորձ արեց՝ ճշմարիտ է արդյոք նրանց խոսքը, իսկ մենակյացները պատասխանեցին, որ մետաքս ստեղծողը ինչ-որ որդեր են, որոնց ուսուցիչը բնությունն է, որն ստիպում է նրանց անընդհատ աշխատել։ Որդերը ողջ վիճակում այնտեղից բերել հնարավոր չէ, բայց նրանց ձվերը՝ միանգամայն հեշտ է ու դյուրին։ Յուրաքանչյուր որդ ածում է անհամար քանակությամբ ձու։ Այս ձվերը ածությունից շատ ժամանակ հետո մարդիկ ծածկում են գոմաղբով և նրանով տաքացնելով կենդանացնում են։ Այս գեկույցի վրա կայսրը խոստացավ նրանց մեծ պարգևներ շնորհել, համոզեց անցնել գործի և խոսքը իրականություն դարձնել։ Նրանք գնացին Հնդկաստան և այնտեղից Բյուզանդիոն բերեցին ձվերը, որոնք՝ վերևում ասված եղանակով որդի վերածելով, սնեցին թթի տերևներով և այնպես արեցին, որ հռոմայեցիների երկրում ևս մետաքս ստացվի։ Այն ժամանակ հռոմայեցիների և պարսիկների միջև պատերազմական վիճակն ահա այդպիսին էր, այդպիսին էր նաև մետաքսի գործը։

Իսդիդունասը ձմեռը վերջանալուց հետո դրամով եկավ Խոսրովի մոտ և հաղորդեց [կնքված] համաձայնության մասին։ Խոսրովը դրամը վերցրեց և առանց որևէ հապաղման զինադադար կնքեց, բայց ոչ մի ձևով չուզեց հրաժարվել լազիկայից։ Նա այդ փողով դաշնակցեց սաբեյր հոների հետ և նրանցից մեծաքանակ դորք ստանալով մի քանի պարսիկների հետ իսկույն Մերմերոեսին ուղարկեց, առաջարկելով ամբողջ ուժով գործի անցնել։ Նա նրան ուղարկեց նաև բազմաթիվ փղեր։

Մերմերոեսը պարսից և հոների ամբողջ զորքով դուրս եկավ Մոխերևսիսից, շարժվեց լազերի ամրությունների վրա՝ իր հետ տանելով նաև փղերին։ Հռոմայեցիները ոչ մի դիմադրություն ցույց չտվեցին, այլ Մարտինոսի ղեկավարությամբ ասյուհովաբար արարացան Ֆասիսի գետարերանի մոտ, մի անառիկ տեղում ու հանգիստ մնացին։ Նրանց հետ էր նաև լազերի թագավոր Գուբազեսը։ Մարերի այս զորքը իր հետ ինչ-որ բան պատահելու պատճառով ոչ հռոմայեցիներին, ոչ լազերին որևէ վնաս չհասցրեց։ Սկզբում Մերմերոեսը, տեղեկանալով, որ Գուբազեսի քույրը ինչ-որ ամրո-

ցում է գտնվում, զորքը տարավ նրա վրա, ամեն գնով այն գրավելու համար: [Ամրոցի] պաշտպանները համառորեն դիմադրում էին, նրանց օժանդակում էր նաև տեղանքը և այսպիսով բարբարոսները ստիպված եղան հեռանալ: Այնուհետև նրանք շտապեցին լաբազգների վրա: Յիբիլե ամրոցի հռոմեական կայազորը փակեց ձանապարհը, որն, ինչպես ասվեց վերևում, շատ նեղ էր և զառիթափ տեղում էր գտնվում և անանցանելի էր: Մերմերոնսը, ի վիճակի չլինելով պաշտպանների վրա որևէ կերպ ճնշում գործադրելու, զորքը ետ՝ դեպի Արխայոպոլիս տարավ այն պաշարելու համար: Նա փորձեց գրոհել պարսպի վրա, բայց երբ տեսավ, որ գործը առաջ չի գնում, նորից ետ դարձավ: Հռոմայեցիները հալածում էին նահանջող թշնամիներին և շատերին՝ դժվարանցանելի տեղերում կոտորեցին, այդ թվում նաև սաբեյրների հրամանատարին: Նրա դիակի շուրջը կատաղի մարտ տեղի ունեցավ և երբ մուլթն ընկավ, պարսիկները կարողացան ետ մղել և փախուստի մատնել հակառակորդներին, որից հետո շարժվեցին դեպի Կոտաիս և Մոխերեսիս: Ահա թե այնտեղ ինչ տեղի ունեցավ հռոմայեցիների և պարսիկների միջև:

Ինչ վերաբերում է Լիբիայի գործերին, ապա ամեն ինչ հռոմայեցիների համար շատ հաջող էր ընթանում, որովհետև Հովհաննեսը, որին Հուստինիանոսը նշանակել էր այստեղի զորավար, չլսված և շատ մեծ հաջողությունների հասավ: Նա բարեկամացավ մավրուսիոսների մի իշխանավորի հետ, նրա անունն էր Կուցինաս, ապա նախ մարտում հաղթեց [մավրուսիոսների] մնացած իշխանավորներին, իսկ քիչ հետո իրեն ենթարկեց Անտալասին և Իավդասին, որոնց իշխանությունը տարածվում էր Բյուզանդիոնի և Նու-միդիայի մավրուսիոսների վրա և նրանց իր ստրուկները դարձրեց: Այսուհետև Լիբիայում հռոմայեցիները շունեին ոչ մի թշնամի, քան-դի այդ [երկրի] վրա տեղադրված պատերազմների և ապստամբու-թյունների հետևանքով երկիրը մեծամասամբ մարդաթափ եղավ:

Գ Լ Ո Ւ Խ 19

«...Հուստինիանոս կայսրը զորավար Արատիոսին ուղարկեց Խինիալոնի և մյուս հոների մոտ..., որպեսզի նրանց զրամ խոստա-նալով շտապ կարգով հեռացնի հռոմայեցիների երկրից: Նրանք իմանալով ուտիգուրների հարձակման մասին, ապա և դրամական մեծ գումար ստանալով Արատիոսից, որոշեցին այլևս սպանու-թյուններ, գերեվարություններ և այլ շարիքներ չգործել ու հեռանալ [հռոմեական] երկրից...»:

Գ Լ Ո Ւ Խ 21

«...Հաջորդ տարին Հովհաննեսը մտադրվել էր Սալոնայից դուրս դալ և շուտափույթ առաջնորդել զորքը՝ Տուտիլասի և դոթերի դեմ: Սակայն կայսրը թույլ չտվեց նրան, հրամայեց մնալ տեղում, մինչև որ տեղ հասնի ներքինի Նարսեսը, քանզի նա ցանկանում էր, որ [Նարսեսը] լինի սույն պատերազմի գլխավոր հրամանատարը...

...Նարսեսը կայսրից ստացած մեծ զորքով և շատ դրամով ուղարկվեց: Նա իր զինվորներով հասավ Թրակիայի մեջտեղը և մի որոշ ժամանակ մնաց Ֆիլիպպոպոլսում¹, որովհետև ճանապարհը փակ էր. մի հոնական զորամաս մուտք էր գործել հռոմեական պետության սահմանները և որևէ դիմադրության չհանդիպելով, տալիս ու վրա էր անում ամեն ինչ: Եվ երբ նրանց մի մասը շարժվեց դեպի Թեսալոնիկե, իսկ մյուս մասն էլ Բյուզանդիոն, [Նարսեսը] հազիվ կարողացավ դուրս դալ այնտեղից ու շարժվել առաջ»:

Գ Լ Ո Ւ Խ 24

«Նույն այդ ժամանակ Սիկիլիայում գտնվող հռոմայեցիների գործերը հետևյալ վիճակում էին: Լիբերիոսը Բյուզանդիոն եկավ, կանչվելով կայսեր կողմից, իսկ Արտավանը կայսեր որոշման համաձայն գլխավորեց Սիկիլիայում գտնվող ամբողջ հռոմեական զորքը: Նա պաշարեց [Սիկիլիայի] ամրություններում թողնված փոքրաթիվ գոթերին և ովքեր որ իր դեմ կովի դուրս եկան, պարտության մատնեց, իսկ մնացածները, երբ նրանց պարենը լրիվ վերջացավ, համաձայնության դալով հանձնվեցին...»:

Գ Լ Ո Ւ Խ 25

«...Փոքր անց լանգոբարդները դիմեցին Հուստինիանոս կայսեր, որ նա, համաձայն դաշնակցային պարտավորությունների, իրենց օգնական զորք ուղարկի՝ ընդդեմ գեպացիների: Հուստինիանոսը բավարարեց խնդիրքը, հիմնվելով այն բանի վրա, որ գեպացիները իր հետ դաշինք կնքելուց հետո, ի վնաս հռոմայեցիների, Բստրոս դետով են անցկացրել սկլավեններից ոմանց:

Այդ զորքը գլխավորում էին Գերմանոսի որդիներ Հուստինոսն ու Հուստինիանոսը, ապա նաև Արատիոսը և Սուարտուասը...:

...Կատալի ճակատամարտում գեպացիները պարտվում են և, ինչպես պատմում են, այս ընդհարման ժամանակ նրանցից շատերը սպանվում են: Լանգոբարդների թագավոր Ավդուինը իր մարդ-

կանցիս ոմանց Դուարկեց Բյուզանդիոն՝ ավետիսներ հաղորդելու Հուստինիանոս կայսեր, որ պարտվել են թշնամիները, բայց միա-
ժամանակ պախարակելու համար, որ կայսեր զորքը, հակառակ
կնքված դաշինքի, չի ժամանել իր մոտ, թեև ինքը՝ Լանդոբարդների
մի մեծ զորք քիչ առաջ ուղարկեց նարսեսի մոտ՝ [ւարտնշելու]
համար ընդդեմ Տուտիլասի և գոթերի...

...Իսկ Իտալիայում տեղի ունեցավ հետևյալը. կրոտոնացիք⁵⁵
և Պալլադիոսի գլխավորությամբ այստեղ [կրոտոն քաղաքում]
գտնվող կայազորը, առնված լինելով գոթերի սեղմ օղակի մեջ և
զգալով պարենի սուր պակաս, բազմիցս, թշնամիներից գաղտնի
մարդ ուղարկեցին Սիկիլիա, հայտնելու այնտեղի հռոմեական զորքի
հրամանատարներին և հատկապես Արտավանին, որ եթե նրանք
շտապ կարգով օգնության չհասնեն, իրենք շուտով կամավոր կեր-
պով կհանձնվեն թշնամիներին և նրանց կհանձնեն նաև քաղաքը:
Բայց այդտեղից ոչ ոք օգնության չհասավ: Վերջանում էր ձմեռը,
ինչպես և տասնյոթերորդ տարին⁵⁶ այս պատերազմի, որ Պրոկո-
պիոսը շարադրեց»:

Գ Լ Ո Ւ Ն 26

«...Նարսեսը, դուրս գալով Սալոնայից, ամբողջ հռոմեական
զորքով, որն անշափ մեծ էր, շարժվեց Տուտիլասի և գոթերի վրա:
Նա կայսրից ահագին դրամ էր ստացել, որով նա պետք է շատ
մեծ զորք հավաքագրեր և ապահովեր այն ամեն ինչով, ինչ պատե-
րազմին էր անհրաժեշտ, բացի դրանից վճարեր Իտալիայում գրոտ-
նովոզ զինվորների անցյալի բոլոր պարտքերը, մի բան, որ կայսրը
շատ էր ձգձգել. նրանք, ինչպես ընդունված է պետության կողմից,
չէին ստացել իրենց հասանելիք ուճիկը: Նա պետք է նաև ճնշում
գործեր Տուտիլասի մոտ փախած դասալիքների վրա և սիրաշահեր
դրամով, որպեսզի փոխեն իրենց դիրքը դեպի պետությունը:

Եթե Հուստինիանոսն անցյալում այս պատերազմի վրա ի միջի
այլոց էր նայում, այժմ ի վերջո շատ մեծ պատրաստություն տե-
սավ: Երբ նարսեսն իմացավ, որ [կայսրը] մտադիր է իրեն տալ
Իտալիայի դորահրամանատարությունը, ցուցաբերեց զորավարին
վայել սլառվասիրություն, ասաց, թե միայն մի ձևով կծառայի
կայսեր, եթե նա իրեն տրամադրի բավարար քանակությամբ զորք:
Եվ հա նա այս ձևով հռոմեական պետության կայսրից ստացավ
բավարար քանակությամբ դրամ, զորք ու զենք և իր հանդես բերած
արտակարգ ջանասիրությամբ կազմեց մեծ բանակ...

...նարսեսը շատ առատաձեռն էր, կարիքի մեջ գտնվողներին օժանդակելու միշտ ընդունակ։ կայսեր կողմից օժտված լինելով շատ մեծ իրավունքներով, առանց վախենալու նա անում էր այն, ինչ ուզում էր։ Բաղում հրամանատարներ և զինվորներ դեռ անցյալում արժանացել էին նրա բարերարությանը։ Երբ նա նշանակվեց Տուտիլասի և գոթերի դեմ մղվող պատերազմի գլխավոր հրամանատար, ամեն մեկը ուրախությամբ պատրաստակամություն էր հայտնում նրան ծառայել, ոմանք դրանով ցանկանում էին երախտապարտ լինել անցյալում նրանից տեսած լավության համար, ոմանք էլ, բնականաբար, ակնկալելով մեծ բախտի արժանանալ նրա ձեռքով։ Նրա հանդեպ շատ լավ էին տրամադրված հատկապես էրուլները և մյուս բարբալոսները, որովհետև այս մարդուց շատ լավություններ էին տեսել...

...նարսեսն ամբողջ զորքով հասավ Ռավեննա»։

ԳԼՈՒԽ 28

«Ռավեննա ժամանած նարսեսին և նրա զորքին միացան զորավարներ Վալերիանոսն ու Հուստինոսը և ինչքան հռոմեական զորք որ կար այնտեղ...

...նարսեսը... Ռավեննայում Հուստինոսի գլխավորությամբ կայազոր թողնելով, անմիջապես արշավանքի դուրս եկավ։ Հասնելով Արիմինոն քաղաքի մոտակայքը, գտավ որ իրենց համար անցումը այնտեղով դժվարին կլինի, որովհետև գոթերը քիչ առաջ քանդել էին տեղի կամուրջը...

...նարսեսը առանց երկյուղի գետի վրա կամուրջ կապեց և հեշտությամբ անցկացրեց ամբողջ զորքը...»։

ԳԼՈՒԽ 29

«...Տուտիլասն, իմանալով որ թշնամիները անցել են Արիմինոնը, ամբողջ Տուսկիան⁵⁷ կտրելով հասավ Ապեննինա կոչված լեռի և ճամբար դրեց տեղացիների կողմից Տագինա կոչված գյուղին շատ մոտ վայրում։ Հռոմայեցիների զորքը ևս նարսեսի գլխավորությամբ քիչ հեռո նույնպես ճամբար դրեց Ապեննինա լեռան վրա, հակառակորդի ճամբարից մոտ հարյուր ասպարեզ հեռավորության վրա...

...նարսեսը իր մարդկանցից ոմանց ուղարկեց Տուտիլասի մոտ խորհուրդ տալու, որ նա վերջ տա պատերազմին, մտածի հաշտության մասին, նկատի ունենա, որ իր մարդիկ փոքրաքանակ են, այն էլ ի միջի ալոց հավաքագրված և այդ պատճառով ի վիճակի

չէ՝ երկար պայքարել ամբողջ հռոմեական պետութեան դեմ: Նա կարգադրեց նաև, որ եթե տեսնեն, որ Տուտիլասը մտադիր է պատերազմելու, իմանան, թե ե՛րբ է ուղում նա ձակատամարտ տալ, թող սրողակի օր նշանակի: Երբ պատգամավորները եղան Տուտիլասի մոտ, ի կատար ածեցին այն, ինչ կարգադրվել էր: Տուտիլասը երիտասարդական ավյունով ասաց, որ բոլոր դեպքերում իրենք պատերազմելու են, իսկ պատգամավորների հարցին, թե «ով քաջդ, ո՞ր օրն ես նշանակում ձակատամարտը», պատասխանեց. «մենք կհանդիպենք այստեղ ութ օր հետո»: Պատգամավորները, գալով Նարսեսի մոտ հաղորդեցին ամեն ինչի մասին, իսկ նա, ենթադրելով, որ Տուտիլասը խորամանկութեան է դիմել, պատրաստվեց հաջորդ օրը մարտ տալու: Նա ձիշտ էր հասկացել թշնամիների մտադրությունը, քանզի հաջորդ օրն իսկ անձնապես Տուտիլասը ամբողջ զորքով հայտնվեց: Նրանք գտնվում էին միմյանցից ոչ ավելի, քան երկու նետրնկեց հեռավորութեան վրա...»:

Գ Լ Ո Ւ Ն 31

«...Զորքերը մարտի չին դասավորվել հետևյալ կերպ. երկու կողմն էլ շարվել էին դեմ առ դեմ, հնարավորին չափ խոր ու լայն ձակատ կազմած: Հռոմեական զորքի ձախ թևը՝ բլրի մոտ գլխավորում էին Նարսեսն ու Հովհաննեսը, ունենալով հռոմեական զորքի լավագույն մարտիկներին... Աջ թևում էին գտնվում Վալերիանոսը, Հովհաննես Ֆազասը և Դագիսթայոսը՝ մնացած բոլոր հռոմեական զորքով: ...Ճակատի կենտրոնում Նարսեսը տեղադրեց լանգոբարդներին, հրույներին և մնացած բարբարոսներին: Նա նրանց հրամայեց ձիերից իջնել, կազմել հետևակ, որպեսզի եթե հանկարծ մարտի ընթացքում վախկոտություն ցուցաբերեն, կամ էլ դավաճանություն, չկարողանան անմիջապես փախուստի դիմել: ...Որոշ ժամանակ ոչ ոք չէր սկսում մարտը, այլ հանգիստ մնում էին, սպասելով հակառակորդի հարձակմանը:

Այնուհետև գոթերի զորքից Կոկկաս անունով մեկը, որը քաջ մարդու մեծ հռչակ ուներ, ասպանդակեց իւ ձին, եկավ կանգնեց հռոմեական զորքի դիմաց և հրավիրեց ցանկացողին իր հետ մենամարտի դուրս գալ: Այդ Կոկկասը անցյալում հռոմեական դինավոր էր և դասալիք էր եղել Տուտիլասի մոտ: Իսկույն նրա դեմ դուրս եկավ Նարսեսի դորիֆորներից մեկը, ծագումով հայ, անունը լինողալաս⁵⁸, նա ևս ձի էր հեծած: Կոկկասը նախահարձակ եղավ թշնամուն նիզակահար անելու մտադրությամբ, նշան բռնելով նրա փո-

րին: Բայց Անգալասը հանկարծակի մի կողմ քաշեց իր ձին և [հակառակորդի] թափը օգուտ չունեցավ: Այդ ձևով [Անգալասը] հայտնվեց թշնամու կողքին և իր նիզակը խրեց նրա ձախ կողին: Նա անշնչացած, ձիուց դետին գլորվեց: Հռոմայեցիների զորքի մեջ մեծ աղաղակ բարձրացավ...»:

Գ Լ Ո Ւ Խ 32

«...Արդեն երեկո էր և երկու զորքերն էլ հանկարծ շարժվեցին, գոթերը բռնեցին նահանջի ճամփան, իսկ հռոմայեցիները նրանց հալածելու: Գոթերը չէին կարողանում դիմադրել հարձակվող թրշնամիներին և տեղի տալով փախուստի դիմեցին...: Այս մարտում սպանվեց վեց հազար գոթ, իսկ շատերն էլ գերի հանձնվեցին հակառակորդներին, որոնք քիչ հետո կոտորեցին նրանց: [Տուտիլասը սպանվում է փախուստի ժամանակ]:

...Ահա այսպես վերջ գտավ Տուտիլասի կյանքն ու իշխանությունը, նրա, ով տասնմեկ տարի ղեկավարել էր գոթերին և եթե նկատի ունենանք նրա անցյալում ցույց տված քաջագործությունը, նման [մահը] անփառունակ էր...»:

Գ Լ Ո Ւ Խ 33

«Նարսեսը կատարվածից շատ գոհ մնաց, նա ամեն ինչ վերադրում էր աստծուն, իսկապես էլ դա այդպես էր. ապա նա սկսեց իր գործերը կարգի բերել:

...Նա հրամայեց Վալերիանոսին իր ամբողջ զորքով պաշտպանել Պադոս գետի շրջակայքը, որպեսզի գոթերը չկարողանան առանց երկյուլի հավաքվել, իսկ ինքը մնացած ամբողջ զորքով շարժվեց Հռոմի վրա: Անցնելով Տուսկիայի վրայով, նա պայմանով տիրացավ Նարնիային, իսկ Սպոլիտիոնում, որն անպարիսպ էր, թողեց կայազոր, կարգադրելով վերականգնել գոթերի կողմից պարսպի ավերված մասերը. որոշ քանակությամբ էլ զինվորներ ուղարկեց՝ գրավելու համար Պերուսիոնի պահակատեղին...:

Հռոմում գտնվող գոթական կայազորը հենց որ իմացավ, թե հռոմեական զորքը և Նարսեսը իր վրա են գալիս, նախապատրաստվեց հնարավորին չափ դիմադրելու: Տուտիլասը, երբ առաջին անգամ էր գրավել քաղաքը, նրա շինություններից շատերը կրակի էր տվել: Բայց հետագայում, մտածելով, որ գոթերը իրենց փոքրաթիվ զորքով ի վիճակի չեն լինի պաշտպանել Հռոմի ամբողջ պարիսպը, մի կարճ պատենշով պարսպապատեց քաղաքի մի փոքր մասը՝ Ադրիանոսի գերեզմանի մոտակայքում և այդ [նոր] պատենշը,

կայցնելով նախկին պարսպին, բերդաման դարձրեց: Գոթերը այս-
տեղ փոխադրեցին իրենց գանձերը և այդ ամրությունը հաստա-
տորեն պահպանում էին, ոչ մի ուշադրություն չդարձնելով քաղաքի
մնացած պարիսպների վրա: ...Նարսեսը աղեղնավորների մե-
ծաքանակ զորքի գլուխն անցած հարձակվեց սլարսպի մի մասի
վրա, իսկ նրա մի այլ մասի վրա հարձակվեց Վիտալիանոսի եղ-
բորորդի Հովհաննեսն իր զինվորներով: Իսկ Ֆիլեմուսն ու էրուլնե-
րը մի այլ կողմից էին հարձակվում: ... Այդ միջոցին Դագիս-
թալոսը Նարսեսի կարգադրությամբ մեծաքանակ զորքով և Նար-
սեսի ու Հովհաննեսի դրոշով, բազում աստիճաններով անսպասե-
լիորեն գրոհեց պարսպի մի հատվածի վրա, որը ոչ մի պաշտպան
չունեի: Առանց որևէ դիմադրության հանդիպելու, նա պարսպին
հենեց աստիճանները, իր զինվորներով անցավ պարսպից ներս և
բաց արեց ցանկացած դարպասը: Երբ գոթերը այդ տեսան, այլևս
արիության մասին չէին մտածում. յուրաքանչյուրը, ինչպես որ հա-
ջողվեց փախուստի դիմեց... Նարսեսն այն ժամանակ ամբողջ
զորքով գրոհեց [նշված] ամրության վրա: Բարբարոսները վախե-
ցան և իրենց կյանքի ապահովության մասին երաշխիքներ ստանա-
լով, իրենց էլ, ամրությունն էլ իսկույն հանձնեցին՝ Հուստինիանոս
կայսեր ինքնակալության քսանվեցերորդ տարին⁵⁹: Ահա այսպես
նույն կայսեր թագավորության ընթացքում Հռոմը հինգերորդ ան-
գամ գրավվեց և նրա դարպասների բանալիները Նարսեսն անհա-
պաղ ուղարկեց կայսեր»: